

Ker

Núm. 12
SETEMBRE 2018

REVISTA DEL GRUP DE RECERCA DE Cerdanya

Grup de Recerca
de Cerdanya

Gael Pigullem
Massís de Carlit.

IDAPA

Institut per al Desenvolupament
i la Promoció de l'Alt Pirineu i Aran
*Institut entath Desvolopament
e era Promocion deth Naut Pirenèu e Aran*

Diputació de Girona

Índex

- Pàg. 04** Cerdanya i bolets (III). Noves citacions iberoinsulars de bolets provinents de la Cerdanya. *Josep Ballarà*
- Pàg. 11** Determinació de zones òptimes per a la presència de la flor de neu (*Leontopodium alpinum* Cass. *subsp. alpinum*) als vessants cerdans mitjançant eines SIG. *Ernest Mejías i Nil Mercader*
- Pàg. 14** Riquesa i diversitat floral del Baridà. *Núria Tòràs*
- Pàg. 20** Biologia, ecologia, gestió i conservació del gall fer *Tetrao urogallus* a la Cerdanya. *Lluís Serra Domínguez*
- Pàg. 28** Gènesi i erecció de la nova església parroquial de Sant Llorenç de Das (1901-1903). *Sandra Adam Auger i Sergio Fuentes Milà*
- Pàg. 41** Troballa de les espècies *Ophrys Apifera* Huds., *Ophrys Scolopax* Cavanilles, i *Ophrys Insectifera* L. *Subsp. Subinsectifera* (Hermosilla et Sabado) o. Bolòs et vigo al municipi d'Urús. *María Rosés i Enric Quílez*
- Pàg. 44** Les portades esculturades del romànic cerdà. *Montserrat Jorba i Valero*
- Pàg. 59** Estudis de fogatges cerdans del segle XIV al XVI. *Núria Casamitjana*
- Pàg. 67** A l'ombra. *Sara Aliaga i Rodrigo*

Editorial

El número 12 de la revista Ker arriba ben farcit de continguts. Aquest cop, hem aconseguit equilibrar els articles sobre medi natural amb els de medi social.

Dins dels de medi natural, tenim un interessant article sobre la possibilitat de trobar d'edelweiss a la Cerdanya. També tenim la continuació d'un article sobre cortinaris cerdans publicat amb anterioritat a les revistes "Ceretània" i "Ker".

En un àmbit més divulgatiu, un article sobre la diversitat floral a la subcomarca del Baridà, a mig cavall entre la Cerdanya i l'Alt Urgell. També tenim una nota botànica sobre noves troballes de flor a la Cerdanya.

Finalment, un article sobre l'ecologia del gall fer a la nostra comarca.

En el camp sociohistòric, un article sobre la construcció de l'església de St. Llorenç de

Das. Un article sobre les magnífiques portades romàniques de què podem gaudir a la Cerdanya i un altre sobre els fogatges cerdans dels segles XIV i XVI.

Finalment, en l'apartat "A l'ombra", un article sobre les piques d'oli de les esglésies romàniques.

Esperem que en gaudiu!

COL-LABORADORS

Director: Enric Quílez i Castro

Coordinador General: Alfred Pérez-Bastardas

Corrector ortogràfic: Enric Quílez i Castro

Maquetació: Anna Solans - creativadisseny.cat

Internet: Gael Piguillem i Boladeras

Ker

REVISTA DEL GRUP DE RECERCA DE Cerdanya

SOLDANELLA ALPINA: GAEL PIGULLEM

Cerdanya i bolets (III). Noves citacions iberoinsulars de bolets provinents de la Cerdanya.

Josep Ballarà

~ PREMI EGOZCUE 2017 ~

INTRODUCCIÓ

Periòdicament ens arriben notícies de nous descobriments d'espècies noves, dels regnes animal, vegetal, a qualsevol part del món, fons marins inclosos. Per una part són fruit d'estudis que fins al moment no es devien haver produït, com pot ser el cas de foses abissals marines, en les quals en disposar de millors i més eficients tecnologies per arribar-hi, hom es troba amb un món habitat per éssers adaptats únicament a aquelles profunditats, molts dels quals són totalment desconeguts i nous per la ciència; altres ja havien estat descrits per cadàvers o restes que els corrents havien portat a terres habitades. Aquest mateix cas també es dona encara en l'interior de les grans zones boscoses de Sud-amèrica i el sud-est asiàtic, mai del tot explorades i conegudes, i amb uns hàbitats exclusius.

Hi haurà altres casos en què el descobriment d'un nou ésser viu serà fruit d'un estudi exhaustiu d'un gènere o espècie concrets, i ja sigui per mètodes tradicionals de taxonomia i/o suport de modernes tècniques de seqüenciació de l'ADN, es troben diferències fins aleshores menystingudes i que mereixen el reconeixement d'espècie nova.

L'ADN és una eina de gran vàlua, més objectiva a l'hora d'aportar una informació específica d'un ésser viu i poder comparar-la amb altres de propers, per sobre d'elements taxonòmics compartits que poden ser més subjectius, com mesures, textures, formes, colors,... alhora que també aporta informació de l'evolució ancestral d'un ésser vers els més propers, facilitant els arbres evolutius i les classificacions per famílies o seccions.

Portant aquestes reflexions a nivell més específic, tant per el vessant micològic, que és el que nosaltres estudiem, com em l'àmbit del territori de la Cerdanya, veiem que els estudis micològics han estat, fins fa poc, ben minsos. Queden lluny aquella dècada de 1930, anys en els quals la micologia catalana agafà embranzida amb Pius Font i Quer i Joaquim Codina que portaren micòlegs estrangers de categoria a fer campanyes de recollecció i prospecció per Catalunya. La Cerdanya, suposem que per les comunicacions d'aleshores, en va quedar al marge, llevat de la campanya de 1937, amb René Maire, que va prospectar la Molina i la collada de Toses.

A partir de l'any 1980 i els treballs de prospecció i publicació d'alguns micòlegs dins la S. Catalana de Micologia, el catàleg micològic de Cerdanya torna a augmentar, prova d'això és el treball de ROCABRUNA et al. (1994). Amb els anys aquells autors segueixen camins diferents, i el què més marca des d'aleshores les prospeccions, actuacions i publicacions micològiques relacionades amb la Cerdanya serà la creació de l'Agrupació Micològica Berguedana, la relació d'aquesta i els seus membres amb el Museu Cerdà, amb el seu director Oriol Mercadal e.p.d. i totes les exposicions micològiques i publicacions esdevingudes des d'aleshores. La relació de l'A. M. Berguedana amb el Parc Natural Cadí-Moixeró i els 10 números de la revista MOIXERÓ editats fins avui, també han anat aportant troballes pel vessant cerdà del Parc.

Entre altres coses aquesta relació ha aportat diversos estudis moderns, suportats per l'ADN, sobretot estudiant el complex gènere *Cortinarius*, que ha permès presentar amb seguretat diversos tàxons nous per la península Ibèrica,

recol·lectats a Cerdanya.

Serveixi aquest treball per deixar constància d'aquest fet, que la qualitat i varietat dels boscos cerdans, en el cas de poder-se prospectar i estudiar amb eines modernes, aporten i de ben segur seguiran aportant troballes de nous tàxons tant pel llistat cerdà com, a més a més per tota la península Ibèrica. Els 4 tàxons del gènere *Cortinarius* que descrivim i presentem a continuació, són un exemple de troballes cerdanes aportades al catàleg iberoinsular.

MATERIAL I METODOLOGIA

Les col·leccions estudiades han estat examinades emprant una metodologia estàndard: les descripcions macroscòpiques i microscòpiques han estat realitzades amb espècimens frescos i després completades amb material guardat a l'herbari, rehidratat primer amb NH_4OH a l'1% un mínim de 5 minuts. L'estudi micromorfològic s'ha dut a terme utilitzant l'òptica de camp clar i de contrast de fases en un microscopi NACHET amb triocular incorporat per la presa d'imatges fotogràfiques. L'observació i mesurament de les espores s'ha fet emprant aigua destil·lada i solucions iodades amb objectius de 20x, 40x, 60x i d'immersió en oli de 1000x. S'han mesurat un mínim de 30 espores en cada anàlisi i s'ha calculat el quocient de la longitud per l'amplada ($q=L/l$). Per les reaccions macroquímiques s'ha seguit el protocol habitual, utilitzant KOH al 20%, tintura de guaiac, metol, nitrat de plata i fenol-anilina (FA). Per les descripcions dels colors hem seguit les taules de CAILLEUX (1981), que en el text abreviem como 'Cail.' Els materials estudiats es troben dipositats a l'herbari personal de J. BALLARÀ (JB), i algun paratip al MUSEU CERDÀ de Puigcerdà. Gràcies a les facilitats esmerçades pel seu director l'Oriol Mercadal e.p.d.. Les cites dels autors segueixen a MycoBank (<http://www.mycobank.org/>). Tanmateix, seguim el marc sistemàtic de *Cortinarius* establert per BRANDRUD *et al.* (1990) i KNUDSEN & VESTERHOLT (2008).

Per tota la descripció de la metodologia d'estudi i comparativa seqüencial ADN de les mos-

tres, les descripcions completes es poden trobar a BALLARÀ *et al.* (2017, 2018).

DESCRIPCIONS

Cortinarius pescolanensis Picillo & Marchionni *Micol. Veget. Medit.*, 31 (1): 63 (2016)

(Codi GenBank: KX010944 (ITS holotip)).

Basidiomes isolats. Píleu de 25–75 (90) mm, inicialment convex, de mica en mica més aplanats, alguns aplanats amb lleuger umbó central obtús, baix, fins i tot lleugerament deprimits; marge gairebé sempre estès, lobulat i lacerat amb l'edat; superfície glabra, eixuta, groga, groc canari, groc olivaci, inicialment recoberta de fines restes de vel brunenc, bru rogenc, que es van dissociant i esvaint des de la vora, més persistents en el centre, quedant com petites esquames brunenques, fins i tot bru negroses, que contrasten amb el fons grogós. Làmines mig denses, amples, gruixudes, amb lamèl·lules, d'adnates a uncinades amb l'edat, de color groc, groc ocraci, amb l'aresta serrada, més pàl·lida. Estípit generalment llarg i claviforme, de base engruixida més o menys arrodonida, de 7–15 (20–25) x 40–80 mm, blanquinós-grogós pàl·lid, amb abundants restes de vel parcial blanc-grogós pàl·lid, arribant a formar una zona anular visible als exemplars joves, amb l'interior que es buida amb l'edat. Carn fibril·losa de color groc-ocre pàl·lid al píleu, més fosca al còrtex en estat hidratat, i més ocre-taronja, ocre brunenca la part inferior, sobretot als flocs resultants del tall; sabor suau, astringent i olor lleugera, complexa, com de ferro moll o patata crua, a la fi lleugerament rafanoide. **Reaccions químiques:** les parts grogues de la cutícula reaccionen amb KOH en un color granat fosc, després bru fosc, directament més negrós sobre les restes velars negroses; violaci-negrós a l'exterior del bulb, ocraci banal sobre la carn; positiu lent amb guaiac i FA; AgNO_3 reacciona lentament en color groc-ou, també sobre la cutícula; negatiu

amb metol. **Espores** de mida mitjana, ovoïdals en vista frontal, subesfèriques-subamigdaloides de perfil, amb depressió apical suau, ornamentació crostosa, densa, mitjana a gran, mig alta, de 7-8 (9) x 5,5-6,5 (7) mm de la mostra JB-8114-13 i de 6,5-7,5 (8,5) x 5-5,5 (6,5) mm de la mostra JB-2673-97. Quocient de consens Q= (1,12) 1,15-1,33 (1,39). Basidis tetraspòrics de 27-40 x 9-10 mm. Aresta fèril, poblada de cèl·lules marginals variables, cilíndriques-claviformes, de 20-32 x 10-14 mm. Epicutis format per hifes fibulades de 4-8 (10) mm d'amplada, amb elements terminals redreçats, i hipocutis poc diferenciat, amb hifes que arriben a les 27 (30) mm d'amplada; pigmentació membranària, també incrustant, feble, groguenca.

Material estudiat: Vall de l'Inglà, 1700 ms.m., un grup sota *Abies alba*, amb presència de *Fagus sylvatica* i *Pinus sylvestris*, en terreny calcari o neutròfil, 2013/09/21. Leg. i det. J. Ballarà; JB-8114-13 (Codi GenBank ITS: KY657256)

Estudi molecular: La seqüència ITS obtinguda del material recol·lectat al Parc, KY657256,

difereix de l'holotip KX010944 únicament en 1 base nucleotídica.

Observacions: Aquest tàxon, que l'any 1998 vàrem publicar a Bolets de Catalunya com a *C. phrygianus* Fr., i que no vàrem retrobar fins a l'any 2013 dins els límits del Parc, la seqüenciació de l'ITS de la mostra l'ha alineat amb el tàxon recentment descrit *C. pescolanensis*. Ferm i de mida mitjana, pot tenir una semblança amb *C. cotoneus* Fr., espècie molsuda de la mateixa secció *Veneti* Konrad & Maubl., però de coloracions olivàcies, absència de restes de vel general negrós i espores de mida més gran. El veritable *C. phrygianus* sembla ser una espècie boreal, molt localitzada, de reaccions diferents, associada amb *Pinus* i amb espores menors i menys ornamentades. Segons BELLANGER (comunicació personal), i a partir de les mostres seqüenciades de què disposa, aquest tàxon podria ser un bon candidat a representar l'antic *C. mellinus* Britz.

Foto 1. *Cortinarius pescolanensis* (JB-8114-13; codi GenBank ITS: KY657256)

Cortinarius subdecolorans Langl. & Reum. in Bidaud, Moënné-L., Reum. & Rob. Henry, *Atlas des Cortinaires* (Meyzieu) 10: 374 (2000) (Codi GenBank: KF732441 (ITS holotip)).

Basidiomes gregaris. Píleu de 40–80 (110) mm, inicialment convex, aviat aplanat o lleugerament deprimit, marge estès, lobulat, finalment lacerat; poc higrofà, inicialment viscos, amb aparença llardosa, finament fibril·lós o reticulat innat radial, de color ocraci, ocre ataronjat, ocre-beix (Ség. 134, 162, 74, 190); presenta abundants restes de vel general argentat, prim, teranyinós, visible sobretot a la vora; no presenta necropigmentació. Làmines denses, primes, amples, amb lamèl·lules, uncinades, de color beix grisencs, després beix ocràcies força pàl·lides, amb l'aresta finament serrada, del mateix color. Estípit llarg, estilitzat, acabat en un bulb arrodonit o submarginat, evident i definit però poc voluminós, de 7–12 (15–25) x 50–100 mm, inicialment blanquinós, blanquinós-ocraci molt pàl·lid, amb abundants

restes penjants de cortina blanca que ajuden a enfosquir el color dominant, restes que no arriben a formar una zona anular; va buidant-se amb l'edat. Carn fibril·losa, ferma, blanquinos, blanc marfil lluent a l'estípit; sabor i olor suaus. **Reaccions químiques:** amb KOH presenta un enfosquiment banal al píleu; guaiac i FA negatives. **Espores** de mida mitjana-gran, el·líptiques amb àpex agut i apiculades en vista frontal, citriformes de perfil, amb depressió apical evident, de (9) 9,5–11 (12) x (5,5) 6–6,5 mm, Q= (1,6) 1,65–1,78 (1,85), amb ornamentació bastant densa, irregular, de mida mitjana, baixa.

Material estudiat: Les Esposes, 1400 m.s.m., un grup sota *Corylus avellana*, en terreny pissarós silícicla o neutròfil, 2015/10/18. Leg. i det. J. Ballarà; JB-8726-15 (Codi GenBank ITS: KY657258).

Estudi molecular: La seqüència ITS obtinguda per nosaltres, KY657258, i la de l'holotip, KF732441, són gairebé idèntiques, diferenciant-se solament en 2 posicions nucleotídiques.

Observacions: *Cortinarius subdecolorans* seria l'epítet prioritari de *C. multiformium*

Foto 2. *Cortinarius subdecolorans* (JB-8726-15; Codi GenBank ITS: KY657258)

Consiglio & Moënné-L. i *C. proteus* Consiglio & Moënné-L., els quals voldrien representar algunes de les interpretacions donades al *C. multiformis* Fr. amb espores citriformes i ornamentació crostosa, ben diferenciades de les habituals de *C. multiformis*, més petites, el·lipsoidals i d'ornamentació lleugera. Ja que aquest darrer ha estat recentment neotipificat seqüencialment (KF732350), marca una branca ben definida amb *C. talus* Fr. (KF732457), mentre que *C. subdecolorans* en queda separat, és a dir, genèticament és més diferent del que macroscòpicament pugui semblar.

Cortinarius subexitiosus Liimat., Niskanen, Kytöv. & Ammirati in Niskanen, *Index Fungorum* 201: 4 (2014)

(Codi GenBank: KP165574 (ITS holotip))

Basidiomes isolats. Píleu de 10-45 mm, inicialment cònic i marge involut, després convex i aplanat, amb un umbó obtús, ample, poc pro-

minent i el marge estès, lobulat i una mica lacerat; presència de fines restes blanquinoses de vel general, sobretot al marge; cutícula higròfana, llisa, lluent un cop seca, de color bru-camussa, bru grisenc (Ség. 702, 698); no presenta necropigmentació. Làmines poc denses, gruixudes, amples, amb lamèl·lules, uncinades, inserides a l'estípit mitjançant una petita dent blanca, de color beix-ocre pàl·lid (Ség. 133), amb l'aresta finament serrada, més blanquinosa. Estípit cilíndric, alguns exemplars lleugerament atenuats a la base, de 3-8 x 30-60 mm, brunenc, però blanquinos d'aparença, per l'abundància de vel general i parcial blanc, que en exemplars joves arriba a formar petites franges anulars a mig estípit; amb l'edat es va buidant. Carn fibril·losa, bru-beix pàl·lida, brunenca al píleu en estat hidratat i més fosca cap a la base estipital; sabor i olor suaus. **Reaccions químiques:** enfosquiments banals amb KOH, negatives amb guaiac i FA. **Espores** de mida mitjana, el·lipsoidals en vista frontal, subamigdaloides de perfil, amb depressió apical evident, de (7,5) 8-9 x (5)

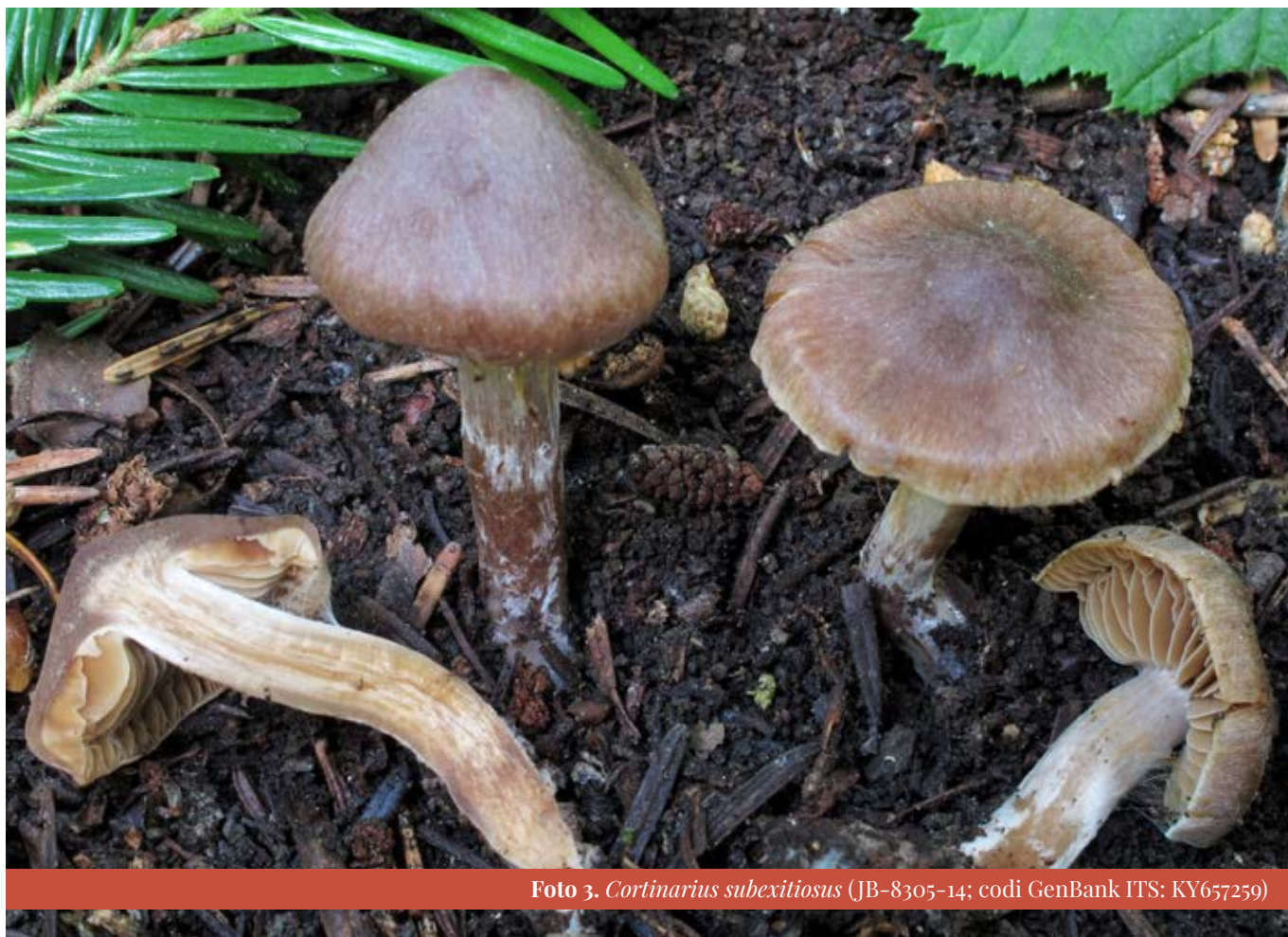

Foto 3. *Cortinarius subexitiosus* (JB-8305-14; codi GenBank ITS: KY657259)

5,5-6 (6,5) mm, $Q=1,35-1,50$, amb ornamentació densa, crostosa de mida mitjana, poc alta. Baspis tetraspòrics, de 24-33 x 7-9 mm. Aresta fèrtil, poblada de cèl·lules marginals més o menys claviformes.

Material estudiat: Les Esposes, 1400 ms.m., un grup sota *Corylus avellana* i *Abies alba*, en terreny pissarrós silicícola o neutròfil, 2014/06/29. Leg. i det. J. Ballarà; JB-8305-14 (Codi GenBank ITS: KY657259).

Estudi molecular: La nostra mostra seqüenciada, KY657259, i la de l'holotip difereixen en 2 bases. Per contra, la nostra seqüència és idèntica a KP165575.

Observacions: Telamònia de difícil enquadrament en les seccions clàssiques i, si cerquem en les mostres seqüenciades que, de mica en mica alguna secció semblen anar delimitant, *C. subextitiosus* és proper per un costat dels *Hinnulei*, com les característiques de l'estípit semblen recordar, i dels *Incrustati*, si com a tals considerem *C. fusisporus* Kühn. i *C. flexipes* (Pers.: Fr.) Fr.

Cortinarius turgidoides Rob. Henry, *Bull. Soc. Mycol. France* 97 (3): 193 (1981)

Sinònim probable: *C. poppyzon* Melot *Doc. Mycol.* 20: 77 96 (1989)

Descripció microscòpica. Píleu de 15-50 (75) mm, inicialment hemisfèric i marge involut, aviat convex, finalment aplanat, marge estès i presència d'un umbó obtús, ample, poc prominent, no sempre present; presència d'abundants restes blanquinoses de vel general, dipositades i penjants al marge; cutícula higròfana, lluent, amb aparença finament fibril·losa innata radial, secant aviat, en escarapella, presentant aleshores una aparença matisada, de color beix-camussa, beix molt pàl·lid, traces ataronjades, (Ség. 130, 134, 178, 705); amb presència de progressives taques de necropigmentació amb l'edat. Làmines mig denses, gruixudes, amples, amb lamel·lules, uncinades, inserides a l'estípit mitjançant una petita dent blanca, de color beix pàl·lid (Ség.

Foto 4. *Cortinarius turgidoides* (JB-8199-13; codi GenBank ITS: MH324461)

705, 179), amb l'aresta finament serrada, més pàl·lida, aviat fosques, bru-terra, bru rovell. Estípit llarg, de cilíndric a claviforme, alguns exemplars acabats en protuberància o una mica de bulb, de $6-14 \times 30-80$ (100) mm, beix de fons però totalment blanquinós d'aparença, per l'abundància de vel general i parcial blanc, que en la majoria dels exemplars presenta una zona anular alta, sota la qual el vel general forma com una fràgil armilla blanca i per sobre, amb abundància de vel parcial, d'aspecte de teranyina i persistent, que, al retenir esporada madura, s'embruta de tonalitats brunenques. Carn fibril·losa, compacta, blanquinosa, gris-beix pàl·lida al còrtex de l'estípit; sabor suau i olor lleugera, fruitada-acidulada. Reaccions químiques: enfosquiments banals amb KOH a la cutícula i carn, lleugerament grisencs, negatives -molt lentes i irregulars- amb guaiac, metol i FA. **Descripció microscòpica.** Espores de mida petita-mitjana, el·lipsoïdals en vista frontal, subamigdaloides de perfil, amb depressió apical evident, de (7) $7.5-8.5$ (9) $\times 4-5$ (5.5) μm , $Q = (1.40) 1.50-1.60$ (1.70), amb ornamentació densa, petita, baixa. Basidis tetraspòrics, de $24-35 \times 7-9 \mu\text{m}$. Aresta fèrtil, poblada per algunes cèl·lules marginals claviformes.

Material estudiat: Riu (Cerdanya), Serrat de Les Esposes, 1500–1600 m s.n.m., $42^{\circ}19'31''$ N, $01^{\circ}49'43''$ E; sector amb bosc en terreny àcid constituït per *Abies alba* i *P. sylvestris*, amb sotabosc de *R. ferrugineum*. 2013/10/19, leg. et det. J. Ballarà, JB-8199-13. Codi GenBank ITS: MH324461

Observacions: Tot i semblar que ens trobem davant un taxó amplament distribuït, ara és un gran desconegut, i molt poc tractat i menys iconografiat a la literatura, i prova d'això és que no hi ha seqüències de *C. turgidoides* desades a les bases de dades en l'actualitat, però les seqüències obtingudes per nosaltres s'alineen amb les d'altres investigadors (comunicació personal de D. Bojantchev i J.-M. Bellanger).

Aquesta telamònia, aparentment comú, deu haver passat molt desapercibuda fins aquests darrers anys, per la gran variabilitat morfològica i cromàtica, recollint variades interpretacions rondant els *Armeniacci* M.M.Moser. A més a més,

C. poppyzon Melot, possiblement més coneguda i alhora ignota, que ara com ara sembla que l'autor no considera necessari ni seqüenciar ni autoritzar que altres seqüenciïn l'holotip, creiem que com a telamònia beix brunenca, velada, de la secció *Firmiores* (Fr.) Henn., amb espores petites entorn $7-9 \times 4-5 \mu\text{m}$, entrés dins la variabilitat fenotípica natural de *C. turgidoides*. Les recol·leccions estudiades en el present treball semblen tenir en comú l'abundància de vel blanc, les espores de mida força petita i la fructificació sota coníferes, més o menys subalpines i preferentment creixent en sòls calcaris. D'altra banda, *C. testaceofolius* Lindstr. & Soop és més boreal i acidòfil, amb làmines molt denses i rogenques, restes velars escasses i espores una mica més amples, entorn $5-6 \mu\text{m}$. *Cortinarius turgidus* Fr., tàxon habitualment més molsut, més pàl·lid i brillant, amb restes velars més escasses, espores més grans i fructificació sota planifolis, sembla no ser pròxim a escala filogenètica (Fig. 1), almenys considerant únicament la regió ITS.

AGRAÏMENTS

A l'ORIOL MERCADAL e.p.d. per tots aquests anys de col·laboració, suport i complicitat en tots els actes, exposicions, xerrades i publicacions relacionades amb la micologia que hem dut a terme a Cerdanya. Al GRUP DE RECERCA DE Cerdanya i al seu responsable ENRIC QUÍLEZ, per tot el suport esmerçat al llarg de tots aquests anys.

BIBLIOGRAFIA

- BALLARÀ J., MAHIQUES R. & GARRIDO-BENAVENT I. 2017.- Estudi de *Cortinariaceae* del Parc Natural Cadí-Moixeró. (IV). Moixeró, 9: 20-49.
- BALLARÀ J., MAHIQUES R. & GARRIDO-BENAVENT I. 2018.- Estudi de *Cortinariaceae* del Parc Natural Cadí-Moixeró. (V). Moixeró, 10: 44-62.
- BRANDRUD T.E., LINDSTRÖM H., MARKLUND H., MELOT J. & MUSKOS S. 1990.- *Cortinarius*. *Flora Photographica*. Vol. I. *Cortinarius* HB. Matfords. Sweden.
- CAILLEUX, A. 1981.- Code des couleurs des sols. Boubée Ed., Paris, 16 p. + desplegable de 4 elements en color.
- KNUDSEN H. & VESTERHOLT J. 2008.- *Funga Nordica. Agaricoid, boletoid and cyphelloid genera*. Nordsvamp, Copenhagen. 965 pp + dvd.
- MAIRE R. 1937.- Fungi Catalaunici, Series altera. Contribution à l'étude de la Flore Mycologique de la Catalogne. Publications Inst. Bot., 3 (4). 128 p.
- ROCABRUNA A., TABARÉS M., BALLARÀ J. & VILA J. 1994.- Primera aportació al coneixement de la micoflora dels Pirineus i Pre-Pirineu de Catalunya. *Bull. Soc. Cat. Micol.* 16-17: 47-86.

Determinació de zones òptimes per a la presència de la flor de neu (*Leontopodium alpinum* Cass. *subsp. alpinum*) als vessants cerdans mitjançant eines SIG.

Ernest Mejías i Nil Mercader

Introducció i descripció de l'espècie

La flor de neu o edelweiss és sens dubte una de les espècies vegetals més icòniques i sens dubte directament associada amb els paratges alpins estiuencs. Aquesta herba perenne pertany a la família de les compostes o asteràcies (*Asteraceae*) com la dent de lleó, la carxofa o el gira-sol. Anomenades així ja que el que de forma general hom tendiria identificar com la flor, no és sinó una agrupació de flors, de tipus ligulades i/o tubuloses en una inflorescència generalment en forma de capítol¹.

Il·lustració de *Leontopodium alpinum* Cass. *subsp. alpinum* (De Bolòs, Vïgo, Masalles, & Ninot, 2005)

1. Inflorescència constituïda per un receptacle eixamplat on s'insereixen les flors, que són sèssils de vegades acompanyades per bràctees (més o menys transformades en palletes, pèls, etc.). És típica sobretot de les compostes.

D'acord amb la descripció que trobem al manual de la flora catalana, l'espècie *Leontopodium alpinum* Cass. *subsp. alpinum* presenta fulles inferiors oblanceolades² d'1,5–5 cm, verdes a l'anvers i blanques al revers amb tiges erectes simples albo-tomentoses³ amb fulles. Entre 1 i 10 capítols en glomèrul umbel·liforme envoltat de 5–15 bràctees⁴ lanceolades, lanuginoses⁵, en forma d'estel. Capítols de 5–7 mm amb les bràctees lanuginoses, brunes al marge i a l'àpex; flors totes tubuloses, les exteriors femenines, les interiors funcionalment masculines (de vegades hi ha capítols unisexuals); aqueni de 0,5 mm, alçada entre 8 i 30 cm. Presència de juliol a agost en pastures i roquisars de tipus calcari a l'alta muntanya i estatge montà, 1350–2600 m dels Pirineus. (Alta Ribagorça, rr; Baixa Ribagorça, rrr; Vall d'Aran, rrr; Capcir, rrr; Berguedà, rrr)⁶. (De Bolòs, Vïgo, Masalles, & Ninot, 2005)

Hàbitat potencial

La flor de neu és una espècie rara al Pirineu de la que se'n té actualment un total de 24 citacions distribuïdes entre l'Alta Ribagorça, nord de

2. En forma de llança invertida. Extrem més ample que la base.

3. Que presenta pilositat curta i densa de color blanc, com una mena de borrisol fi.

4. Òrgan foliaci situat vora les flors, generalment de forma, mida, coloració, etc. diferents que les de les fulles normals.

5. Cobert d'un pèl fi, semblant a una llana.

6. rr: espècie rara i rrr: espècie extremadament rara a les zones descrites.

la vall d'Aran i Pallars Jussà així com a la serra del Catllaràs al Berguedà. (Banc de dades de biodiversitat de Catalunya, 2018).

(FloraCatalana.net, 2018)

D'acord amb la descripció, esperem trobar individus en indrets molt concrets com són els prats alpins, pastures i roquissars en sòls sempre bàsics abundants en roca calcària generalment per sobre dels 2000 metres, a l'estatge subalpí i muntanyes alpines. Tanmateix, es descriu associada a les aliances de l'ordre *Seslerietalia coeruleae*, pel que pot ser habitual la seva presència en comunitats vegetals on predominen espècies com *Festuca scoparia*, *Primula elatior*, *Ranunculus thora* i *Laserpitium nestleri*.

Objectius i motivació de l'estudi

L'objectiu d'aquest estudi és aplicar l'ús d'eines cartogràfiques informàtiques SIG (Sistemes d'Informació Geogràfica) per a predeterminar i localitzar zones concretes que reuneixin els criteris de definició de l'hàbitat de l'espècie dins l'àrea d'estudi (límit comarcal de la Cerdanya). D'aquesta manera s'obté una indicació sobre on poder trobar l'espècie, animant a tots els estudiosos de la botànica i aficionats a la natura i l'excursionisme en general a participar en la recerca d'aquesta singular espècie a la Cerdanya.

Mètode d'estudi i resultats

A partir del model cartogràfic i model d'elevació de la vall de la Cerdanya i voltants, s'afegeixen al mapa les següents variables discriminants:

Alçada: entre 1300 i 3000 metres.

Litologia o tipus de sòl: sòls basòfils on predomina la roca calcària

Usos del sòl: prats i herbassars alpins, roquissars i tarteres.

Índex de radiació solar (*hillshade*): màxim, vessants assolellats sense ombres.

El resultat d'afegir aquesta selecció de paràmetres i valors són dos clústers de zones determinades òptimes per al creixement de la flor de neu amb àrea total aproximada, un al massís de Tosa d'Alp-Puigllançada i l'altre al massís del Cadí.

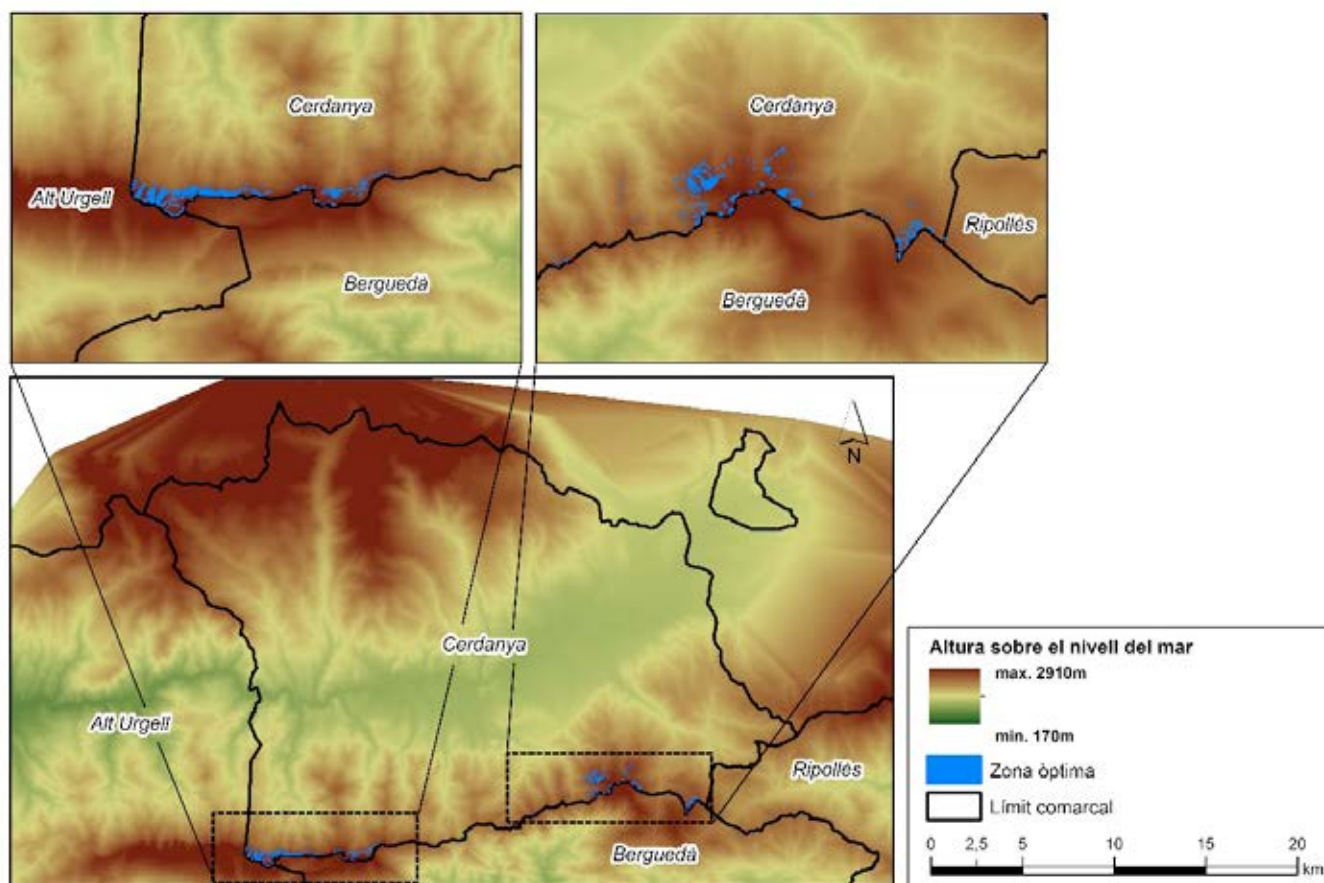
El primer grup presenta dues agrupacions molt properes al vessant nord de la serra de Cadí. El primer delimita una zona ben definida a les tarteres calcàries entre el cap de la canal de l'Ordiguer a l'oest (coincidint amb el límit comarcal amb l'Alt Urgell i el Berguedà) i el pas de la Roca Plana a la Serra dels Cortils a l'est. La segona agrupació es distribueix a les tarteres del vessant nord del Comabona, entre el pas dels Gosolans i el serrat de la Muga.

El segon grup determina dos subgrups ben diferenciats, dividint-se el primer alhora en quatre agrupacions distribuïdes als vessants nord-est i nord-oest de la Tosa d'Alp entre Coll de Jou i Coll de Pal (Serrat de les Pedrusques, Set Fonts i Rasos de Comabella). També s'identifiquen punts dispersos a les carenes de la serra de Puig Sequer i a les pastures del Moixeró. El segon subgrup, amb menor extensió, es distribueix al vessant Nord-Oest del Puigllançada cap a Coll de Pal.

Conclusions

Amb aquest treball s'evidencia que d'acord amb els criteris considerats per a la determinació de la zona òptima per al creixement de la flor de neu, aquesta espècie podria trobar-se present als vessants sud de la Cerdanya, amb base calcària, que des d'una consideració geològica formarien part de l'última fracció septentrional del Prepirineu donat el tipus de roca, ben diferenciat dels materials cristal·lins metamòrfics del sòcol Pirinenc o Pirineu axial,

Mapa de localització òptima pel desenvolupament de la flor de neu a La Cerdanya (*Leontopodium alpinum*)

Mapa de localització de les zones òptimes per a la presència de flor de neu a la Cerdanya.

anteriors a la roca calcària.

D'altra banda, l'estudi s'ha limitat al límit comarcal de la Cerdanya, pel que no es descarta la presència de zones òptimes per al creixement de la flor de neu en zones properes a aquest.

Finalment destacar que el mètode emprat és en essència teòric i no estadístic pel que fa impossible determinar probabilitats de presència i/o índex de densitat de població, addicionalment tampoc confirma la presència de *Leontopodium alpinum* susp. *alpinum* a cap de les zones determinades òptimes.

Nota dels autors

Els autors demanen que en cas de detectar una localització de *Leontopodium alpinum* Cass. subsp. *alpinum* a la zona d'estudi o proximitats, es comuniqui a la direcció de correu del Grup de recerca de Cerdanya (grup@recerca-

cerdanya.org) aportant-ne proves gràfiques i descripció de l'indret per a poder-la estudiar i referenciar. Tanmateix es prega el màxim respecte per el medi ambient i en especial per les espècies amenaçades o protegides considerant la legislació vigent i possibles sancions aplicables.

Referències

Banc de dades de biodiversitat de Catalunya. (25 / 04 / 2018). *biodiver.bio.ub.es*. Recollit de <http://biodiver.bio.ub.es/bdbc/Citation?action=map&taxon=+Leontopodium+alpinum+subsp.+alpinum>

De Bolòs, O., Vigo, J., Masalles, R., & Ninot, J. (2005). *Flora Manual dels Països Catalans 3a Edició*. Barcelona: Pòrtic.

FloraCatalana.net. (25 / 04 / 2018). *FloraCatalana*. Recollit de <http://www.floracatalana.net/leontopodium-alpinum-cass-subsp-alpinum>.

Riquesa i diversitat floral del Baridà.

Núria Tòràs

A cavall entre la Cerdanya i l'Alt Urgell, a banda i banda del riu Segre, se'ns presenta la subcomarca del Baridà. Estretes i engorjades valls que desemboquen les seves aigües al riu Segre durant uns 20 km, just abans d'arribar a la plana de l'Urgellet. Comprèn els municipis d'Arsèguel, Cava, Lles, Montellà i Martinet i el Pont de Bar amb tots els nuclis poblacionals que aglutinen.

El seu patrimoni natural és extremadament ric. Una bona part de la superfície del Baridà està protegida sota Plans d'Espais d'Interès Natural (PEIN). La part sud de la comarca es troba parcialment integrada dins el Parc Natural del Cadí-Moixeró. Altres espais s'inclouen a la Xarxa Natura 2000 com són Tossa Plana de Lles-Puigpedrós, Beneïdor, Riu Verneda, Riberes de l'Alt Segre, Riu de la Llosa i Pre-Pirineu Central Català (dins el PN del Cadí-Moixeró).

El riu Segre ens fa de separació de dues realitats geològiques molt diferents. Mentre la zona nord es caracteritza per esquists i pissarres i blocs de granit a les zones més altes, la cara sud del Baridà és de formació argilosa i calcària majoritàriament, especialment la zona rocosa de les parets del Cadí. A més, la insolació diferencia una zona humida i ombrívola al sud (obaga) i seca i assolellada al nord (solana). A la vegada, cada vall té les seves peculiaritats que les fa úniques i accentua la singularitat i riquesa d'aquesta subcomarca.

Totes aquestes característiques ens obren un gran ventall en l'àmbit de flora que paga la pena dedicar-hi aquest article en particular. Se'n podrien escriure pàgines i pàgines sobre la flora baridana però em concretaré en indrets específics que mostren l'àmplia diversitat.

El riu de la Llosa. La vall lluminosa.

El riu de la Llosa flueix per una de les valls glacials del Pirineu que gaudeix d'una riquesa botànica important. Situada en plena solana, de nord-sud, àmplia i en forma de U, és una de les valls més assolellades del Baridà. Recull en un inici les aigües de la Portella Blanca i l'estany d'Engaït d'Andorra. Durant el seu recorregut hi aboquen l'aigua la vall de Vallcivera, i els estanys de Montmalús (Andorra) i Calm Colomer, a part de tots els torrents que baixen de la Carbassa. Desemboca al riu Segre a l'alçada del poble de Martinet.

Amb el desgel de les últimes neus, cap al mes de maig, la vall de la Llosa ofereix una explosió de colors que s'allargarà fins ben entrat el mes de setembre. A banda i banda del riu de la Llosa, entre 1.500 i 2.000 m els pins negres (*Pinus uncinata*) són els grans protagonistes. Resseguint el riu els acompanyen boixos (*Buxus sempervirens*), ginebres (*Juniperus communis*) i avellaners (*Corylus avellana*) a la part més baixa.

(*Pinus uncinata*)

Prat de Cadí

La vall de la Llosa

Els prats de la vall s'omplen d'una gran varietat de flora herbàcia d'alta muntanya de múltiples colors. Com a més representatives, tant per la seva abundància com la seva vistositat, en remarco algunes: genciana blava (*Gentiana acaulis*), genciana groga (*Gentiana lutea*) i genciana de Burser (*Gentiana burseri*), espunyidella groga (*Gallium verum*), tora blava (*Aconitum napellus*), cresta de gall (*Rhinanthus pumilus*), panical blau (*Eryngium bourgatti*), herba del vent (*Pulsatilla alpina*), regalèssia de muntanya (*Trifolium alpinum*), paradísia (*Paradisea liliastrium*) i lliri blau (*Iris latifolia*).

Tossa Plana de Lles-Puigpedrós. Els estanys d'alta muntanya.

L'espai protegit de la Tossa Plana de Lles-Puigpedrós engloba diferents estanys glacials d'alta muntanya. Els de la Pera, la Muga, Setut i Engorgs, sota pics importants com la Tossa plana de Lles o el Perafit, quedarien dins els límits del Baridà. Són prats que es troben per sobre 2.000 m i que passen gran part de l'any coberts de neu. Ben entrat el mes de juny hi podem trobar: pedicularis pirinenca (*Pedicularis pyrenaica*), erígeron alpi (*Erigeron alpinus*), prímula integrifòlia (*Primula integrifolia*), jasió nana (*Jasione crispa*), genciana pirinenca (*Gentiana pyrenaica*), gencianeta (*Gentiana campestris*) i la soldanella alpina (*Soldanella alpina*), entre moltes d'altres. A la vegada, dins els estanys també hi trobem plantes aquàtiques com el ranuncle d'aigua (*Ranunculus aquatilis*) i l'espargani (*Sparganium angustifolium*), que suren sobre l'aigua o els isoets (*Isoetes lacustres*) i l'es-piga d'aigua (*Potamogeton berchtoldii*) que formen gespes subaquàtiques.

(*Pedicularis pyrenaica*)

(*Ranunculus aquatilis*)

(*Primula integrifolia*)

(*Primula integrifolia*)

Ribera de l'Alt Segre. Resseguint el riu Segre.

Durant els 20 km del Baridà que recorre el riu Segre, el bosc de ribera és majoritàriament present. Es pot anar seguint pel camí de Sant Jaume que travessa els municipis de Pont de Bar i Arsèguel. A la mateixa riba hi creixen pollancres (*Populus nigra*), freixes (*Fraxinus excelsior*), verns (*Alnus glutinosa*), bedolls (*Betula pendula*), noguers (*Juglans regia*) i cirerers (*Prunus avium*). Arbustos capaços d'aguantar la força del riu quan baixa encabritat i cabalós com sargues (*Salix elaeagnos*), gatells (*Salix atrocinerea*), gatsaules (*Salix caprea*) i salzes (*Salix alba*). Si ens separem de la riba, els camins que voregen el riu s'omplen de plantes de zones ombrívols i humides: maduixera (*Fragaria vesca*), herba fetgera (*Hepatica nobilis*), herba de sant Benet (*Geum urbanum*), sangui nyol (*Cornus sanguinea*), ordiga (*Urtica dioica*), carbassina (*Bryonia cretica*). Els acompanyen arbustos com esbarzers (*Rubus ulmifolius*), aranyons (*Prunus spinosa*) i corner (*Amelanchier ovalis*) i arbres com alzines (*Quercus ilex*), roures (*Quercus humilis*) i pi roig (*Pinus sylvestris*). També s'hi troben arbustos invasius com la forsítia (*Forsythia intermedia*) o la budleia (*Buddleja davidii*), que a començament de primavera omple de color groc i lila les vores del riu, tocant a la carretera que ens duu de la Seu d'Urgell a Puigcerdà.

(*Alnus glutinosa*)

(*Hepatica nobilis*)

(*Salix caprea*)

(*Fragaria vesca*)

Parc Natural del Cadí-Moixeró. Les terres calcàries.

La singularitat d'aquesta zona és la geologia calcària que la forma. Això ens permet observar una vegetació que no trobem a la banda nord del Baridà, tant a l'estatge muntà i subalpí com l'alpí. Ubicada en gran part dins el Parc Natural del Cadí-Moixeró, en destacarem Prat de Cadí i les parets rocoses de la serralada. Ens centrem principalment en la flora lligada a terres calcaris.

Els prats que conformen la serralada del Cadí s'omplen de flors durant els mesos de maig a setembre. Quan la neu va desapareixent, prat de Cadí es tenyeix de color rosat amb l'explosió del bulbocodi (*Bulbocodium vernum*),

l'acompanyen el safrà bord (*Crocus vernus*) i la pastorella (*Gentiana verna*). Entrat l'estiu els prats agafen colors més variats. Orquídies com l'orquis magenc (*Dactylorhiza majalis*) o altres herbes amb flor com la fiteuma orbicular (*Phyteuma orbiculare*), la prunella de muntanya (*Prunella grandiflora*), la bistorta (*Polygonum bistorta*) i el lot corniculat (*Lotus corniculatus*). A la tardor, el safrà bord de tardor (*Crocus nudiflorus*) i la gencianeta de tardor (*Gentianella ciliata*) tanquen l'època de colors.

Si ens acostem a les parets de roca calcària, s'hi poden observar orella d'os (*Ramonda myconi*), corona de rei (*Saxifraga longifolia*), corona de la reina (*Saxifraga paniculata*), julivert d'isard (*Xatardia scabra*), gatolins (*Anthirrhinum molle*) i l'erinus (*Erinus alpinus*).

La llista seria molt més extensa i segur que es trobaran a faltar moltes espècies que poden créixer en diversos racons de les terres bari-danes. La intenció ha estat donar a conèixer la gran varietat botànica d'una subcomarca no molt extensa però d'una riquesa i diversitat excepcionals.

(*Anthirrhinum molle*)

(*Gentiana verna*)

(*Bulbocodium vernum*)

(*Saxifraga longifolia*)

Biologia, ecologia, gestió i conservació del gall fer *Tetrao urogallus* a la Cerdanya

Lluís Serra

El gall fer *Tetrao urogallus* és una de les espècies més singulars i alhora més esquerpes del Pirineu. Es tracta de la gallinàcia més gran de les nostres

terres, d'aspecte imponent i conspicu comportament nupcial, representa un dels emblemes més preuats dels boscos d'alta muntanya.

Femella:

55 a 64 cm. llargada
70 cm. envergadura
2 kg

Mascle:

74 a 85 cm. llargada
90-125 cm. envergadura
4 kg

Fig. 1: Femella (esquerra) i mascle (dreta) de gall fer. Font: Collins Bird Guide

El mascle llueix un plomatge dominat pel gris pissarra, excepte per una banda pectoral verd-blau llustrosa, ales marrons fosques amb una taca blanca a la base (carpals). Entre les plomes grises del dessota apareixen algunes plomes blanques. Barba hirsuta, bec blanquinós ivori, potes negres emplomallades i carúncula roja. Durant la parada nupcial la cua ampla i arrodonida la manté estesa i enlairada en forma de ventall.

L'espècie presenta un dimorfisme sexual molt acusat, la femella és un 40% més petita que el mascle i de plomatge críptic. Exhibeix un patró marronós barrat i tacat de taronja i negre, més rogenc a la gorja, al pit i a la cua. Les ales són brunes, barrades de negre, blanc i ocre.

Bec grisós, més fosc que en els mascles, potes ocràcies emplomallades.

Situació actual de l'espècie:

Hereu de l'última glaciació al Pirineu i a la Serralada Cantàbrica on es mantenen amb prou feines petits nuclis poblacionals més o menys connectats; en canvi molt més abundant a la taigà boreal, on es troba el gruix més important de la població.

A escala mundial, el gall fer no es considera una espècie globalment amenaçada, així i tot, en moltes zones ha patit un declivi més o menys acusat en les últimes dècades, especialment greu en les poblacions del centre i sud d'Europa. La subespècie cantàbrica és l'única que es considera amenaçada.

Fig. 2: Mapa de distribució del gall fer. Emmarcat en negre gall fer cantàbric *Tetrao urogallus cantabricus* i en vermell el gall fer pirinenc *Tetrao urogallus aquitanicus*.

Font: <http://jimjoosten.nl>

Filogènia:

El gall fer cantàbric *Tetrao urogallus cantabricus* i el gall fer pirinenc *Tetrao urogallus aquitanicus* són dues de les 12 subespècies reconegudes (Castroviejo, 1975; De Juana, 1994).

En la figura 3 es pot veure com els galls fers pirinencs estan molt emparentats als cantàbrics, de tal manera que els podem s'agrupen en un sol clade o llinatge, que els autors anomenen B.

En canvi, són relativament distants de les altres subespècies eurasiàtiques, totes agrupades en un altre clade l'A. Dins d'aquest hi ha molt poca

diferència genètica entre subespècies, és a dir, es tracta d'un clade molt homogeni.

Contràriament al que hom podria esperar, es va trobar que el 20% de les seqüències d'exemplars romanesos i el 100% de les seqüències búlgares són molt més pròximes al clade B que en l'A, és a dir més similars a les poblacions pirinenques i cantàbriques.

La hipòtesi que van formular els autors de l'article per a l'hora de discutir els resultats és que abans de la darrera glaciació el llinatge B ocupava gran part d'Europa, almenys fins a Romania i el llinatge A tot el nord d'Europa i Àsia. Durant el període de glaciació (fa 0.2 Ma, aproximadament) els dos llinatges es van retirar a refugis diferents, el B a la península Ibèrica i als Balcans i l'A al sud d'Àsia i Beríngia. Posteriorment, després d'aquest període ambdós llinatges van tornar a expandir-se, però el llinatge A va acabar substituint el B a gairebé tota Europa (segurament perquè eren més competitius) i va acabar recloent-lo a les zones més meridionals de la seva distribució (Pirineus, Serralada Cantàbrica i Balcans) (Duriez et al. 2007).

El fet que les poblacions ibèriques difereixin tant de la resta implica que es requereixin mesures de maneig i conservació específiques, basades en la conservació de la seva singularitat i variabilitat genètica.

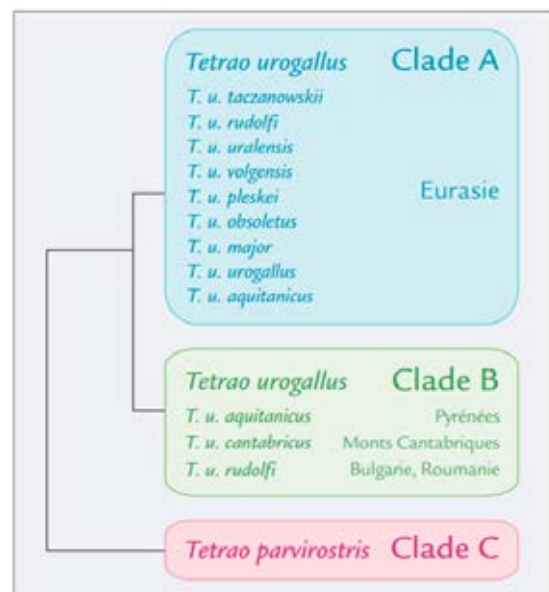

fig. 3: Arbre filogenètic simplificat.

Realitzat a partir de la seqüenciació de DNA mitocondrial obtingut majoritàriament d'excrements i plomes. Font: Duriez et al. 2007.

1. **Filogènia:** branca de la biologia que estudia el conjunt de relacions entre els grups d'organismes d'acord amb la seva història evolutiva.

El gall fer cantàbric *Tetrao urogallus cantabricus*, situació i tendència

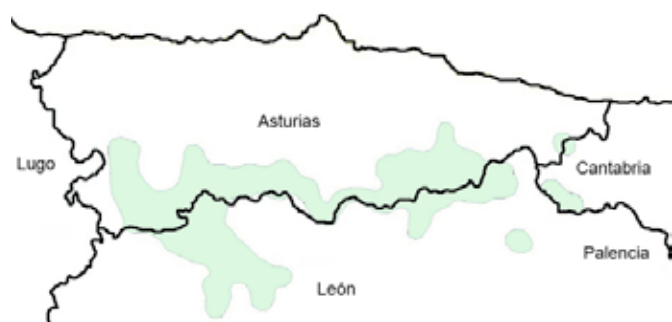

fig. 4: Distribució del gall fer cantàbric.

Font: Seo

Actualment, els galls fers cantàbrics es restringeixen en zones muntanyoses de la Serralada Cantàbrica, quasi exclusivament a Astúries i Lleó. Es manté un nucli molt reduït en vies d'extinció a Cantàbria, la seva presència és ocasional a Lugo i està extingit a Palència.

Aquesta subespècie ocupa un rang de menys de 5000 km² i es troba completament aïllada de les poblacions pirinenques.

Les poblacions cantàbriques es troben severament fragmentades a causa de la distribució allargada de l'àrea d'ocupació, la distribució també fragmentada dels boscos i per la presència humana.

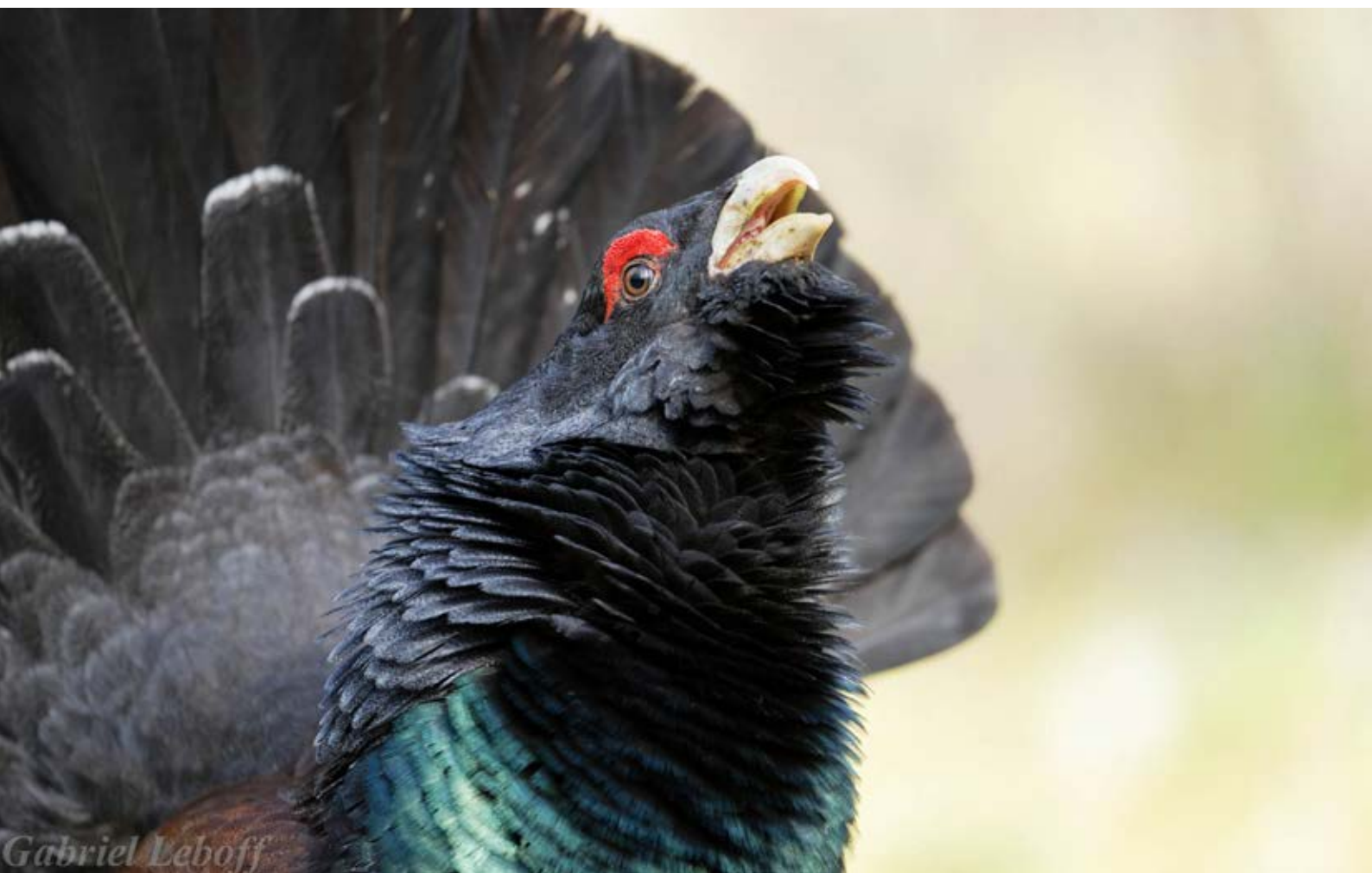
L'hàbitat típic del gall fer Cantàbric consisteix en boscos de faig madurs *Fagus sylvatica*, purs o barrejats amb roure de fulla gran *Quercus petraea*, bedoll pubescent *Betula pubescens* o grèvol *Ilex aquifolium*, amb abundant sotabosc de mirtil *Vaccinium myrtillus*.

fig. 5: Hàbitat típic de gall fer cantàbric

Hayedo de Canseco, Castella Lleó

Font: Vicente García

D'acord amb les últimes dades disponibles de les diferents comunitats autònomes cantàbriques, producte de diversos estudis i de projectes d'investigació i de seguiment, es pot confirmar l'existència de 220 cantaders ocupats (2005) d'un total de 720 cantaders coneguts, el que suposa una taxa global d'ocupació d'un 30.5% Robles et al. (2006).

Comparar aquestes dades amb les d'anys anteriors pot resultar complicat i perillós, ja que ni la metodologia ni l'esforç de mostreig van ser els mateixos. Tanmateix, encara que sigui vagament, es pot veure un augment del nombre de cantaders abandonats al llarg dels anys:

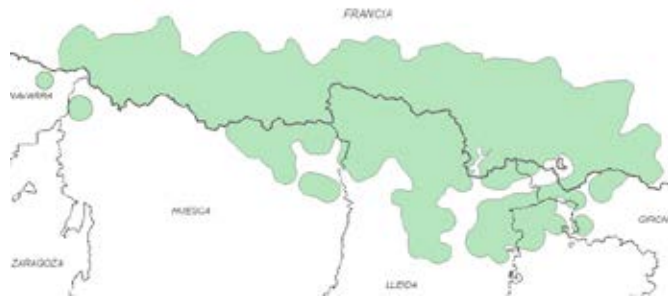

fig. 6: Distribució del gall fer pirinenc
Font: Seo

A grans trets, l'hàbitat típic del gall fer pirinenc són les pinedes de pi negre *Pinus uncinata* amb abundant estrat arbustiu baix, principalment constituït per

Taula 1: Taxa d'ocupació dels cantaders segons Robles et al. (2006)

Any	Cant. totals visitats	Cant. ocupats	Cant. abandonats	% ocupació	Observacions
1981-1982	359	303	56	84.4%	El menor estat de coneixement de la situació va contribuir al fet que es visitessin preferentment les millors zones, amb més tradició de caça i observació, pel que és previsible que el percentatge d'ocupació real sigui inferior a l'obtingut.
1998-2000	593	343	250	57.84%	En aquest període es van visitar varis cops quasi tots els cantaders coneguts. El grau d'ocupació es considera força precís
2003-2005	720	220	500	30.5%	Es tracta d'un valor mínim segur, estimat a la baixa.

S'han realitzat més censos a partir 2005 però les dades no estan accessibles per al públic general. La causa principal de la davallada de la població és la baixa taxa de renovació. La qualitat i la fragmentació de l'hàbitat i la pressió per depredació, són els factors que expliquen en major part aquest baix valor de productivitat.

El gall fer pirinenc *Tetrao urogallus pirenaicus*, situació i tendència

En els Pirineus, el gall fer es troba present a Espanya, Andorra i França. A Espanya ocupa territoris de les administracions autònomes de Navarra, Aragó i Catalunya.

ericàcies com ara el mirtil *Vaccinium myrtillus*, el neret *Rhododendron ferrugineum* o el raïm d'óssa *Arctostaphylos uva-ursi*. Tanmateix també ocupa algunes zones de pi roig *Pinus sylvestris*, avetoses *Abies alba* i inclús fagedes *Fagus sylvatica* com és el cas de la conca de la Garona.

fig. 7: Hàbitat típic del gall fer pirinenc. Pineda de pi negre.
Durant l'hivern, el sotabosc queda cobert per la neu.
Font: CREAL

D'acord amb els informes de les administracions competents i del cens global de l'espècie en cantaders de l'any 2005, la tendència poblacional del gall fer pirinenc és, en gran part de la zona de distribució, clarament regressiva (sobretot a Navarra, Aragó, als sectors més orientals i meridionals de Catalunya i en alguns nuclis francesos). Només en certs sectors dels Pirineus centrals (Pallars, Vall d'Aran i Andorra) existeixen indicis d'una certa estabilitat (Robles et al. 2006).

entre d'altres). Inclús es va arribar a elaborar un document tècnic sobre el Pla de Recuperació de l'espècie el 1995, que mai va ser aprovat.

Finalment, durant l'any 2005 es va realitzar un esforç per part de tots els organismes implicats (espais naturals, reserves de caça i agents rurals) per tal de determinar quina era la situació actual de l'espècie (DMAiH, 2006).

L'any 2015 es va dur a terme el segon cens global de cantaders a Catalunya.

taula 2: Evolució del número de mascles adults de gall fer als Pirineus segons Leclercq & Ménoni (1999); Canut et al., (2003); Canut et al., (2004) (a); Canut et al., (2004) (b) i Robles et al. (2006)

	1970	1983-1991	2001	2005
Catalunya	?	773	600	512-521
Aragó	?	154	100	48-50
Navarra	?	15	3	2
Andorra	?	?	209	209
França	7000	2170	1900	1800
Total Pirineus			2812	2571-2582

L'any 2015 es va realitzar un segon cens global però les dades no s'han fet públiques.

El fet que la continuïtat de l'àrea de distribució superi els límits estatals en alguns sectors pirinencs hauria de motivar una gestió coordinada entre les diferents administracions.

El gall fer a la Cerdanya

Estudis realitzats

El coneixement del gall fer a la Cerdanya es remunta a la dècada dels seixanta del segle passat, quan l'espècie estava sotmesa a un aprofitament cinegètic més o menys regulat en funció de la zona.

En general es coneixien bé els cantaders de les reserves de caça de l'època: Cerdanya-Alt Urgell i Cadí.

A principis dels 80 varen començar les feines de recopilació d'informació prèvia disponible sobre l'espècie i es va incrementar l'esforç de prospecció en gairebé la totalitat de l'àrea de distribució.

Al llarg de la dècada dels 90 es va realitzar un seguiment exhaustiu de l'evolució dels cantaders en certes zones pilot (Cadí-Moixeró i Cerdanya,

Distribució

El gall fer a la Cerdanya habita dos unitats naturals diferents:

- Cerdanya Nord (21.324 ha): Guils, Meranges, Lles, Aranser i Bescaran.

Es tracta de poblacions de gall situades entre els 1600m i 2300m amb exposicions predominants al sud. Habita zones on hi domina el pi negre *Pinus uncinata* i el pi roig *Pinus sylvestris* en les cotes més baixes (1600-1700m). Presència puntual d'avet. El sotabosc arbustiu sol ser abundant, hi predomina el mirtil *Vaccinium myrtillus* i el neret *Rhododendron ferrugineum*.

- Prepirineu central (93.857 ha): Solsonès, Port del Comte, El Verd, Ensija, Rasos de Peguera, Cadí, Molina i Masella.

Es tracta de les poblacions incloses dins del Parc Natural del Cadí-Moixeró i els altres massissos de més el sud.

Al Cadí-Moixeró el rang altitudinal amb presència de l'espècie se situa entre els 1600m fins als cims o al límit superior del

bosc. El gradient altitudinal és important, amb desnivells, des del fons de les valls fins als cims que poden arribar als 1000m. Així doncs, es tracta en general d'una orografia accidentada, amb abundants penya-segats, situats generalment en els vessants orientats al nord.

Els boscos estan dominats pel pi negre *Pinus uncinata* en les cotes més altes i el pi roig *Pinus uncinata*. També hi trobem algunes formacions de faigs barrejats amb pi roig i presència també d'algun avet en les zones més ombrívols. L'àrea de distribució del Prepirineu català és important en l'àmbit mundial, ja que a diferència de la resta, el mirtil *Vaccinium myrtillus* és molt escàs i localitzat Ménoni et al. (2004).

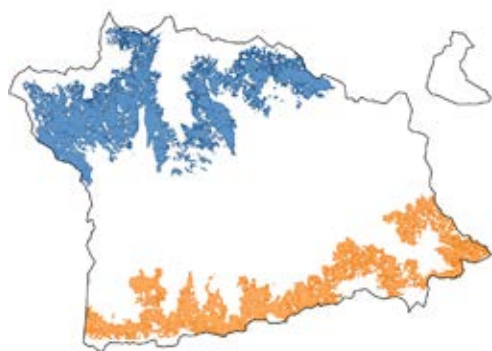

fig. 8: Mapa de distribució potencial del gall fer a la Cerdanya. S'han seleccionat aquelles zones de >1600m d'altitud i de cobertura arbòria de >= 20%cc. En blau Cerdanya nord i en taronja Prepirineu Central (en aquest cas, només Cerdanya).
Font: Elaboració pròpia

Situació actual i tendència

La fig. 9 mostra l'evolució del nombre d'exemplars al llarg dels anys. Només s'han considerat els anys amb censos comparables. Les dades contínues són fins al 2005, ja que hi ha molt poca informació publicada (ja sigui perquè no s'ha estudiat prou, perquè la metodologia no és l'adient i no permet comparar entre anys o perquè els resultats no es fan públics).

Ala gràfica s'observa una important i progressiva davallada del nombre d'efectius, que de moment no sembla recuperar-se. Al Cadí les poblacions han disminuït un 62% (1980-2005) i a la zona axial de la Cerdanya fins a un 86% (1977-2015).

És preocupant la situació de la Cerdanya, ja que hi ha prou hàbitat apropiat per l'espècie, el nombre de cantaders és força elevat (19 al 2005), però el nombre de mascles per cantader és baix (1,2 a 1,5 mascles/cantader).

Quins són els motius d'aquest declivi?

El gall fer, tot i considerar-se una au molt sedentària utilitza micro hàbitats diferents al llarg de l'any. Les amenaces canvien i les mesures de conservació adients s'han d'adaptar a la fenologia de l'espècie.

fig. 9: Tendència del gall fer a la Cerdanya
Font: Elaboració pròpia

fig. 9: Tendència del gall fer a la Cerdanya
Font: Elaboració pròpia

L'increment de la freqüentació humana i d'infraestructures en certes zones de domini esquiable així com l'increment dels depredadors generalistes i la mala gestió dels boscos són els principals causants d'aquest declivi.

Protegir i conservar el gall fer és cosa de tots.

Zel: ≈ 15 d'abril, 1 de juny

Què fan els galls fers i què necessiten?	Quines són les amenaces?	Mesures de conservació:
Es concentren i s'aparellen als cantaders.	Visites als cantaders	Incrementar la vigilància als cantaders.
Inici de les postes	Caça furtiva (inexistent a la Cerdanya)	Regular els treballs forestals i fer que la conservació de l'estructura del bosc sigui el principal objectiu
Necessitat de boscos madurs: peus de grans dimensions i especiats entre si, amb cobertura arbustiva escassa o nul·la.	Treballs forestals	
Alimentació mixta		
Tranquil·litat extrema		

Hivernada: ≈ 1 de novembre 15 d'abril

Què fan els galls fers i què necessiten?	Quines són les amenaces?	Mesures de conservació:
Vida sedentària semi-arborícola	Fugides reiterades degut a la freqüentació humana a causa dels esports d'hivern	Regular els esports d'hivern, sobretot forapistes
Necessitat d'arbres madurs amb branques horitzontals abundants	Pèrdua d'hàbitat degut a la instal·lació de components hivernals	
Alimentació exclusiva d'acícules de pi o avet amb escàs valor energètic		
Tranquil·litat extrema		

Incubació: ≈ 1 de juny, 15 de juliol

Què fan els galls fers i què necessiten?	Quines són les amenaces?	Mesures de conservació:
Finalització de les postes i incubació per part de la gallina.	Increment dels depredadors generalistes (porc senglar, guineu, còrvids, gats i gossos).	Regular l'accés en les zones de nidificació
Naixement dels polls	Elevat risc de depredació	Regular els treballs forestals i planificar-los fora de l'època de cria.
Necessitat de vegetació arbustiva per amagar-se. El sotabosc de neret, raïm d'óssa i ginebró són, per ordre, els més adequats.	Treballs forestals	
Tranquil·litat extrema	Presència de buscadors de bolets	

Pollada: ≈ 1 de juliol, 15 de setembre

Què fan els galls fers i què necessiten?	Quines són les amenaces?	Mesures de conservació:
Els polls són nidífugs. Surten amb la gallina en busca d'aliment.	Depredació, sobretot mentre que els polls no volen.	Investigar l'efecte de la depredació i les mesures adients de gestió.
Necessitat de boscos oberts	El fred i la pluja afecten els polls (mort per hipotèrmia) i a la disponibilitat d'aliment.	
Els artròpodes presents en l'estrat arbustiu són el recurs més indispensable pels polls durant les seves primeres setmanes de vida.	Presència de buscadors de bolets	

Pre-hivernada: ≈ 1 de setembre, 1 de novembre

Què fan els galls fers i què necessiten?	Quines són les amenaces?	Mesures de conservació:
Acumulació de reserves	Anys de poca o nul·la fructificació	Investigació i gestió silvícola aplicada a l'obtenció de boscos mixts en estructura i composició
Desplaçaments segons la disponibilitat de fruits.	Falta de zones de sotabosc amb producció de fruits.	Regular la recol·lecció de bolets
Necessitat de zones amb sotabosc ric en mirtil, raïm d'òssa, gerds etc.	Massificació de buscadors de bolets	

Bibliografia:

Canut, J., García, D., Obeso, J. R. y Parellada, X. 2003. Urogallo Común, Tetrao urogallus. En, R. Martí y J. C. del Moral (Eds.): Atlas de las Aves reproductoras de España, pp. 210-211. Dirección General de Conservación de la Naturaleza – Sociedad Española de Ornitología. Madrid.

Canut, J., García, D. y Parellada, X. 2004a. Urogallo Pirenaico, Tetrao urogallus aquitanicus. En, A. Madroño, C. González y J. C. Atienza (Eds.): Libro Rojo de las Aves de España, pp: 179-181. Dirección General para la Biodiversidad- Sociedad Española de Ornitología. Madrid.

Canut, J., Martínez, R., Parellada, X. García, D. y Piqué, J. 2004b. Gall fer, Tetrao urogallus. En, J. Estrada, V. Pedrocchi, L. Brotons y S. Herrando (Eds.): Atlas dels ocells nidificants de Catalunya 1999-2002, pp. 106-107. Institut Català d'Ornitologia (ICO) – Lynx Edicions. Barcelona

Castroviejo, J. 1975. El urogallo en España. Monografía 3. Estación Biológica de Doñana (CSIC). Sevilla.

De Juana, E. 1994. Family Tetraonidae. En, J. del Hoyo, A. Elliot y J. Sargatal (Eds.): Handbook of the Birds of the World, vol. 2: New World Vultures to Guineafowl, pp. 100. Lynx Edicions. Barcelona.

DMAiH, 2006. Resultats del cens de Gall fer a Catalunya, any 2005. Document inèdit del Departament de Medi Ambient i Habitatge. Generalitat de Catalunya. Barcelona.

Duriez, O., Sachet, J. M., Ménoni, E., Pidancier, N., Miquel, C. y Taberlet, P. (2007) Phylogeography of the Capercaillie in Eurasia: what is the conservation status in the Pyrenees and Cantabrian Mounts? Conservation Genetics, 8: 513-526.

Leclercq, B. y Ménoni, E. (Eds.). 1999. Oiseaux menacés et à surveiller en France. En, D. Yeatman-Berthelot y G. Rocamora: Liste Rouge et priorités, pp: 598. Société d'Etudes Ornithologiques de France et L.P.O. Paris.

Ménoni, E., Novoa, C., Berducou, C., Canut, J., Piqué, J., Mossoll-Torres, M., Monta, M., Marin, S., Campión, D. y Gil, J. 2004. Evaluation transfrontalière de la population de grand tétras des Pyrénées. Faune Sauvage, 263: 20-25.

Mullarney, Killian; Svensson, Lars; Zetterstrom, Dan; Grant, Peter (1999). Collins Bird Guide. Collins.

Robles, L., Ballesteros, F. & Canut, J., 2006. El urogallo en España, Andorra y Pirineos franceses. Situación actual (2006). Monografías Seguimiento de Aves 10. Madrid: SEO/BirdLife

Gènesi i erecció de la nova església parroquial de Sant Llorenç de Das (1901-1903).

Sandra Adam Auger i Sergio Fuentes Milà

L'edifici que acull actualment la parròquia de Sant Llorenç de Das va ser encarregat a l'arquitecte Salvador Viñals per dos estiuejants residents a Barcelona: Vicenç Ferrer Garriga i Antònia Bertrand Salsas.¹ El temple actual va substituir una església romànica que va ser enderrocada i de la qual en sabem ben poques coses. Una font oral la descriu com un temple d'uns 10 metres d'amplada per uns 25 d'alçada, i el defineix com una església pintoresca, "molt baixeta i molt bonica".²

El present article és resultat d'una recerca entorn el que suposà la construcció de la nova església parroquial de Sant Llorenç de Das a principis del segle XX. L'estudi i anàlisi del temple cerdà es desenvolupa en diverses fases. A partir de la consulta de material documental inèdit, fonts orals, anècdotes i l'encreuament de diversos fons d'arxiu, en primer lloc es presenten els comitents de l'obra, així com els seus orígens. Aquest punt és essencial per comprendre els orígens de l'encàrrec arquitectònic i els vincles del mateix projecte en el seu context social.

Un segon apartat aprofundeix en la figura de l'arquitecte responsable de dissenyar i materialitzar la nova església parroquial. Comprendre el tipus de creador i les seves relacions amb les famílies adinerades de la Cerdanya però també de Barcelona és interessant per establir i enfortir els vincles existents a finals del segle XIX i principis del XX entre la regió pirenaica i la capital del país en l'àmbit social i artístic.

Aquest punt ens porta a l'anàlisi del temple dasenc, tractant qüestions clau com la morfologia arquitectònica o la problemàtica dels estils i l'eclecticisme. La vinculació de l'obra amb altres esglésies de la Cerdanya com Sant Jaume de Rigolisa, obra del mateix arquitecte, confirma encara més la hipòtesi plantejada que defensa que l'església de Das no és un producte aïllat, sinó que forma part d'un fenomen social molt més ampli.

La gestació de l'encàrrec: els comitents

Antònia Bertrand Salsas (1853-1930)³ va néixer probablement a Molins de Rei i era filla de Manuel Bertrand Cortalé (1807-1884) i Antònia Salsas Calva (?-1890). El pare d'Antònia Bertrand, va néixer el 18 de març de 1807 a la Roca de l'Albera, al Vallespir⁴ i l'any 1846 es va establir amb la família en una petita fàbrica de mocadors i estampats a mà de Molins de Rei. El caràcter emprenedor de Manuel Bertrand va fer que, amb els beneficis obtinguts, comprès nombrosos terrenys, alguns a Andalusia, destinats al cultiu del cotó, matèria primera fonamental per la producció de la seva fàbrica. L'empresa va reeixir de tal manera que el 1859 va adquirir la finca Panyella a Sant Feliu de Llobregat i s'hi va traslladar amb la família. Allà va construir una fàbrica que es dedicà exclusivament al tissatge de cotó, la filatura i el teixit. El 1897, dels 3.309 habitants de Sant Feliu, 539

1. *La Cerdanya*, 13 d'octubre de 1901, p. 3.

2. Record de la inauguració de l'església de Das [document privat de la família Pons Ferrer, no publicat].

3. *La Vanguardia*, 9 de desembre de 1931, p. 1.

4. VALLS GÓMEZ, M., *Llibre de matrícula d'obers de la fàbrica de pintados de Manuel Bertrand i Cortalé a Molins de Rei de 1858*, Materials del Baix Llobregat, 2011, 17:p. 83.

persones treballaven a la fàbrica Bertrand –307 dones i 232 homes.⁵

Abans de 1880, Antònia Bertrand es va casar amb Eduard Pons Pich del qual en tenim molt poca informació. No sabem on es va conèixer la parella i tampoc coneixem la professió de Pons. Els hereus de la família, actualment tampoc saben explicar els motius pels quals Antònia Bertrand Salsas i Eduard Pons Pich van escollir Das per passar els estius. No obstant això, creiem que hi ha evidències suficients per determinar que Das era la terra natal d'Eduard Pons Pich. D'una banda creiem que és possible que fos fill de Josep Pons Fo i Francisca Pich Pujol, ambdós de Das⁶ i que van tenir una filla, Francisca Pons Pich, nascuda a Das el 30 de novembre de 1823.⁷ D'altra banda, hem pogut documentar la defunció de Margarita Pons Pich el 23 d'agost de 1890 a Das poble on havia nascut el 1831. En aquest cas, els pares de Margarita són Salvador Pons i Mònica Pich.⁸ A més, cal afegir que des del segle XVII situem el cognom Pons a Das i és molt probable que la família d'Eduard Pons comptés amb diferents propietats al poble.

Per tots aquests lligams familiars, la parella va construir la quinta d'estiueig abans de la defunció d'Eduard l'any 1880. Segons la memòria oral de la mateixa família, gairebé en el mateix moment de la construcció d'aquesta finca, Antònia Bertrand proposà al Bisbe de la Seu d'Urgell, Salvador Casañas i Pagès (1834–1908), traslladar el cementiri als afores del poble i construir en el seu lloc una església de nova planta.⁹

Malgrat la mort del seu marit quan tan sols comptava amb 27 anys, Antònia va estar sempre acompanyada per la seva família que igual

Fons Carme Grau Altimiras

Fons Maria Ruai Moliné

que ella, es va implicar en la vida del poble. De fet, l'any 1888, Manuel Bertrand Salsas, germà d'Antònia, va participar en dues empreses molt importants per Das: d'una banda el pagament íntegre de la construcció del safareig de la Font Gran; de l'altra, l'inici d'una subscripció popular per cobrir les despeses de l'avinguda que unia Alp i Das i que passava pel davant la Casa del Comú.¹⁰

La família i els veïns de Das coneixien a Antònia Bertrand com a “Doña Antoñita”. Malgrat que sabem que estíuejava a Das des d'abans de 1880, les cròniques de l'època la situen com a propietària d'una quinta d'estiueig sobre la Font Gran, davant l'església i el cementiri vell l'any 1884.¹¹ Una casa que destacava per sobre de les cases de pagès del poble i que els veïns van batejar amb el nom de “La Torre”.

Antònia Bertrand era una dona piadosa. Era freqüent que organitzés actes religiosos com, per exemple, el de l'any 1885, en què va subvencionar una missa solemne en acció de gràcies a Déu per haver deslliurat del còlera el poble de Das. Va aprofitar l'avinentsa per tal que la seva neboda de deu anys, oferís una almoïna de quatre rals a cada pobre que es presentés a la torre d'estiueig.¹² Bertrand, era una dona molt vinculada a l'Església on gaudia de molt bones relacions. N'és un bon exemple la visita del bisbe

5. Ibid., p. 84.

6. En el fons Cal Xamberg de Das de l'Arxiu Comarcal de Cerdanya trobem un rebut de 1799 signat entre Anton Pons i Pons que deixa passar pel seu prat a Pere Pich de Das. ACCE 171.

7. Segons la investigació genealògica de Carlos Álvarez Fargas [no publicat].

8. Registre de defuncions del Jutjat de Pau de la Casa del Comú de Das, del 7 de juliol de 1876 al 22 d'agost de 1896, fol. 192.

9. Record de la inauguració de l'església de Das [document privat de la família Pons Ferrer, no publicat].

10. *La Voz del Pirineo*, 23 de setembre de 1888, p. 2.

11. *La Voz del Pirineo*, 17 d'agost de 1884, p. 2.

12. *La Voz del Pirineo*, 27 de setembre de 1885, p. 2.

de Barcelona, Josep Morgadas Gili (1826–1901), l'any 1899. Morgadas s'allotjà a La Torre durant uns quants dies d'estiu i Antònia i la seva família el van acompanyar en la visita d'alguns indrets de la comarca com ara Rigolisa, on va poder admirar les pintures de l'artista d'origen cerdà Pere Borrell del Caso (1835–1910) que decoraven la capella de Sant Jaume de Rigolisa,¹³ arquitectura que recuperarem més endavant pel fet que el seu autor és el mateix que el de la nova església de Sant Llorenç de Das.

En quedar vídua tan jove, Antònia Bertrand no va tenir fills. Aquest fet va forçar que es relacionés encara més estretament amb la seva germana Maria (?–1929)¹⁴ i el seu marit, Vicenç Ferrer Garriga, com també amb els seus fills: Maria, Carmen i Vicenç.¹⁵ Així doncs, cada estiu, la família Ferrer Bertrand passava les vacances a Das, al costat d'Antònia. Precisament, fruit de la bona relació entre “Doña Antoñita” i la família Ferrer va sorgir la possibilitat d'emprendre la construcció de la nova església de Sant Llorenç de Das de manera conjunta.

Per la seva banda, Vicenç Ferrer i Garriga (?–1908)¹⁶ era originari de Tossa de Mar i un dels comerciants farmacèutics més importants de Catalunya. Fou propietari d'una farmàcia a la plaça de l'Àngel de Barcelona¹⁷ que més endavant, el 1912 traslladà a l'Eixample. A la seva mort, en 1908, va deixar les tres empreses al seu fill Vicenç Ferrer i Bertrand (1878–1924).¹⁸ La principal i seu de les altres dues era “Vicente Ferrer y Cia”, situada a Barcelona. Les secundàries: “R. Rafart Sociedad en Comandita”, situada a Sabadell; i “Ferrer Sociedad en Comandita”, de Múrcia. La família Ferrer va establir un estret vincle amb l'arquitecte Salvador

Viñals i el seu cercle, encarregat de projectar la nova església de Sant Llorenç de Das. Com veurem, anys després, concretament en 1912, seria el mateix arquitecte qui erigiria l'edifici de Vicenç Ferrer a la plaça de Catalunya de Barcelona, veritable seu del poder mercantil dels Ferrer-Bertrand.

L'arquitecte del projecte: Salvador Viñals i les seves vinculacions amb Josep Domènech i Estapà

Les pàgines de *La Vanguardia* i de *La Veu de Catalunya* del mes de febrer de 1903, es feien ressò de la construcció de la nova església de Sant Llorenç de Das. En les línies que es dediquen a l'erecció del temple s'especifica: “[...] se ha construido de nueva planta, bajo la dirección del arquitecto don Salvador Viñals, una magnífica y hermosa iglesia parroquial [...] por su esbeltez y gusto arquitectónico, puede considerarse como la mejor de Cerdaña”.¹⁹ Com veiem, l'atribució del projecte i obra es fa a Salvador Viñals i Sabaté (1847–1926). No obstant això, sorprèn que a *La Cerdaña*, mesos abans, s'indiqués el següent:

“Acompañado del distinguido Arquitecto de Barcelona señor Doménech, se halla en su residencia de Dás nuestro amigo señor Ferrer al objeto de dar grande impulso á las obras de la nueva iglesia que allí se levanta bajo los auspicios de la virtuosa señora Vda. de Pons. Sean bien venidos”.²⁰

Més enllà d'indicar qui són els dos principals comitents, el diari cerdà menciona a un “distinguido Arquitecto de Barcelona señor Doménech” que hi és de visita durant el procés constructiu. Aquesta nova informació pot fer replantejar-nos l'autoria de l'església dasenca.

13. *La Cerdaña*, 13 d'agost de 1899, p. 3.

14. *La Vanguardia*, 13 de setembre de 1929, p. 1.

15. *La Cerdaña*, 25 de juny de 1899, p. 2; Altres fonts indiquen que en realitat es tractava de cinc germans: Maria, Carmen, Mercedes, Pilar i Vicenç [Ferrer Sociedad en Comandita, Archivo General Región de Murcia, s/reg.].

16. *La Vanguardia*, 11 de setembre de 1908, p. 6.

17. *La Voz del Pirineo*, 30 de setembre de 1894, p. 4.

18. *La Vanguardia*, 19 de juny de 1924, p. 10 y 20; i *El Tiempo*, 27 de juny de 1924 (edició matí), p. 1.

19. “Notas regionales. Das”, *La Vanguardia*, 11 de febrer de 1903, p. 2. “Al pintoresch poblet de Das, en plena Cerdanya [...] s'hi ha construït una magnífica y hermosa iglesia parroquial, que per la seva esbeltesa y gust arquitectónich, cal anomenarla la Catedral Cerdana [...] Ha dirigit sa construcció'l reputat arquitecte, don Salvador Vinyals”. “Desde Cerdanya”, *La Veu de Catalunya*, 12 de febrer de 1903 (edició vespre), p. 2.

20. *La Cerdaña*, 22 de juny de 1902, p. 3.

¿Qui és aquest arquitecte Domènech?, i ¿per quin motiu ajuda aparentment a la supervisió de les obres de Sant Llorenç si el projecte és de Salvador Viñals? Aquestes són algunes de les qüestions que poden derivar de les informacions contradictòries que van apareixent a la premsa de l'època i a la resta de la documentació consultada. La menció del cognom “Domènech” pot fer pensar al públic general, de manera errònia, en la figura de Lluís Domènech i Montaner (1850-1923). L'arquitecte Domènech citat és, sense dubte, Josep Domènech i Estapà (1858-1917). Aquest personatge apareix en el procés constructiu de Sant Llorenç de manera secundària, però val la pena que es remarqui la seva rellevància, pels estrets vincles amb Salvador Viñals, i també amb les terres cerdanes en aquesta època.

Més enllà d'afinitats comunes generals pel que fa a la concepció de l'arquitectura i la seva projecció, així com de la relació d'amistat entre els dos reputats creadors, Domènech i Viñals eren col·laboradors habituals. Tots dos anaven treballant de manera conjunta en el projecte de la Presó Model de Barcelona des de 1881, data en què es creà la *Junta Constructora de la Nueva Cárcel de Barcelona* i on localitzem a Viñals i Domènech com els únics arquitectes vocals. En 1886, concretament a la sessió del 14 de juliol, es presenten els plànols del projecte penitenciari signat pels dos col·legues. La primera pedra fou el 3 de juny de 1888 i, després d'uns setze anys, s'inaugurà la nova presó el 9 de juny de 1904.²¹ Sense dubte, el llarg procés constructiu, de gairebé quinze anys, i la importància de l'encàrrec de la presó barcelonina, serví per consolidar els vincles personals i professionals entre Josep Domènech i Estapà i Salvador Viñals i Sabaté.

D'aquesta col·laboració en derivaren també altres projectes finançats per l'Estat a Barcelona a través del Ministerio de Gracia y Justi-

cia, com la no executada Nova Presó de Dones (projectada per Viñals i Domènech en novembre de 1914),²² o com les reformes i ampliació del Govern Civil datades en 1887.²³

Cal afegir també que les seves afinitats ideològiques i pertinença a grups i associacions catòliques, monàrquiques i espanyolistes, algunes de les quals fomentaven projectes com el de la Presó Model barcelonina, serveixen per insistir en una relació més enllà de la professió. Igualment, en encàrrecs exclusivament de Domènech i Estapà es pot detectar alguna aparició puntual de Viñals i viceversa. Amics i companys de professió, s'intercanviaven idees i consells de manera fluida i habitual. És així que deduïm que en el cas de Sant Llorenç de Das estem davant d'una situació similar. Domènech responia a un perfil d'arquitecte més intel·lectual, innovador i creatiu. Viñals, que primer havia obtingut el títol de Mestre d'Obres en 1868 i anys després el d'arquitecte (1877), utilitzava fórmules pròpies del repertori personal de Domènech i Estapà, una generació més jove (titulat arquitecte en 1881) i amb uns paradigmes més avançats respecte a la modernitat arquitectònica i el disseny. Així doncs, no és gens estrany que Viñals emprés models, formes i composicions estapistes de manera habitual.

En aquest punt apareix també la figura de Melcior Viñals i Muñoz (1878-1938), germanastre de Salvador Viñals i arquitecte titulat en 1905. Aquest personatge del nucli més íntim del Viñals arquitecte de Sant Llorenç de Das fa que torni a aparèixer Domènech i Estapà. Domènech exercí un contacte constant amb el jove Melcior Viñals, a qui li suggeria idees per a les seves projeccions i exercicis de l'Escola d'Arquitectura, l'ajudava en els seus plantejaments, etcètera. D'aquesta relació es conserva un document que certifica perfectament l'ad-

21. Estudi específic de la Presó Model de Barcelona dels arquitectes Josep Domènech i Estapà i Salvador Viñals i Sabaté a FUENTES MILÀ, S., *José Domènech y Estapà (1858-1917). Eclecticismo, arquitectura y modernidad*. Tesis Doctoral, Universitat de Barcelona, 2016, vol.I: pp. 236-263; i vol.II: núm.XXIII.

22. Ibid., vol.II: núm.CI.

23. Ibid., vol.II: núm.XXXV; “Ensanche y reforma del gobierno civil”, *La Dinastía*, Any V, nº2373, 22 de setembre de 1887, p.2; *La Vanguardia*, 22 de setembre de 1887, p. 4; *La Vanguardia*, 17 de març de 1896, p. 2.

miració de Melcior envers Domènech: una postal datada en l'any de titulació de Melcior Viñals (1905), on hi ha una fotografia interior de la Presó Model que va acompanyada d'una dedicatòria escrita i signada pel jove Viñals a Domènech i Estapà, on li agraeix tots els seus consells i es declara com un “estimat deixeble” d'Estapà.²⁴ Això demostra com Domènech, tot i no exercir mai de professor a l'Escola d'Arquitectura de Barcelona, va ajudar de manera constant i des de l'àmbit personal, juntament amb Salvador Viñals, al Melcior estudiant durant la seva formació.

Al llarg de la seva trajectòria, com el seu germanastre Salvador, Melcior Viñals incorporà en més d'una ocasió algunes fórmules compositives i estilístiques que caracteritzaven la marca personal de Domènech i Estapà. Un exemple pot ser el nou projecte del Mercat de la Independència de Terrassa (1905-1908). En aquesta obra s'aprecia la imposició de ritmes i formes estapistes que defineixen i protagonitzen el cos de façana del mercat. També la Casa Evarist Juncosa de la barcelonina Rambla de Catalunya 78, dissenyada i erigida conjuntament per Salvador i Melcior Viñals entre 1907 i 1909, presenta ritmes i formes del repertori d'Estapà, essent un exemple més d'afinitats

que barregen el pla personal i professional entre els tres arquitectes.

Per tots els motius exposats fins ara, no és gens estranya la presència puntual de Domènech i Estapà durant el procés constructiu del nou temple de Sant Llorenç de Das projectat per Salvador Viñals. Segurament es trobava per la zona i, degut a les relacions amb l'altre arquitecte i amb els comitents, Domènech va apropar-s'hi a veure com avançaven les obres del temple projectat per l'amic Viñals. Tot i així, cal insistir en

altres vinculacions que ens serviran per comprendre per què foren aquests arquitectes i no d'altres, i quina relació tenien amb la Cerdanya en general i amb Das en particular.

En aquest punt, presentem un fenomen de caràcter sociològic que és clau per assimilar la situació i l'activitat dels arquitectes barcelonins Viñals i Domènech en terres cerdanes durant aquesta època. Ens referim a l'anomenada “colònia veraniega” de la Cerdanya a finals del segle XIX i principis del XX.²⁵ Importants famílies barcelonines estiuaven a Puigcerdà i als pobles de la regió de manera habitual. Aquestes famílies de la burgesia catalana impulsaren associacions culturals, així com encàrrecs arquitectònics tant privats com per a la comunitat. Per citar-ne només algunes, destaquen la família Boixareu, la família Macià i Bonaplata,

24. Postal de Melcior Viñals i Muñoz a Josep Domènech i Estapà, 1905 [Arxiu Col·legi d'Arquitecte de Catalunya Demarcació Barcelona, Fons Domènech Estapà / Domènech Mansana, C1187-173].

25. “Desde Puigcerdà”, *La Vanguardia*, 4 d'agost de 1904, p. 2.

la mencionada família Ferrer Bertrand, o personatges com el farmacèutic i filantrop Salvador Andreu i Grau, l'empresari Francesc Simon i Font, i un llarg etcètera.

Alguns d'aquests personatges els trobem entre la clientela habitual tant de Domènech i Estapà com de Salvador Viñals. El cas més evident és el de Francesc Simon i Font (1843-1923) qui encarregà el seu palau barceloní (1885-1886), el panteó familiar del cementiri de Montjuïc (1891-1892) i la pintoresca torre d'estiueig de Puigcerdà a Domènech.²⁶ A més, esdevingué una personalitat clau dintre de la vida cultural cerdana perquè l'arquitecte barceloní aconseguís l'encàrrec de projectar i erigir el nou Teatre Casino Ceretà de la capital de la Cerdanya (1904-1906), destruït per l'incendi de l'estiu de 1904.²⁷ Anys abans, Domènech i Estapà ja visitava la Cerdanya puntualment durant alguns estius o bé acompanyat de la família o bé de clients i amics. D'aquesta manera, combinava curtes estances a la regió pirenaica amb les seves habituals vacances a Sant Gervasi, Sant Hilari de Sacalm i, sobretot, a Sant Feliu de Cabrera de Mar.

D'altra banda, encara no podem assegurar si Salvador Viñals i Sabaté també estiuejava a la Cerdanya, però ho valorem com una hipòtesi del tot probable. El que sí confirmem és que el mateix Viñals treballa a Cerdanya des del 1879 en nombrosos projectes arquitectònics encarregats pels estiuejants. Un dels projectes sorgí de l'estreta relació que establí amb la família Macià i Bonaplata. Ho certifica el prestigiós encàrrec arquitectònic que datem entre 1886 i 1887. Es tracta de la projecció i construcció de la nova capella de Sant Jaume de Rigolisa.

L'antic temple havia quedat en ruïnes a causa del pas de les tropes franceses amb motiu

de la Guerra dels Pirineus (1793-1795). Després d'una primera reconstrucció sota el mecenatge de la família Guasch, a mitjan dècada dels vuitanta del segle XIX, el petit temple recuperà l'alarmant estat d'abandó. Aleshores, Fèlix Macià Gelbert va adquirir la finca amb la intenció d'erigir una capella de nova planta, empresa que, finalment, desenvoluparen els seus fills Mercè i Fèlix Macià i Bonaplata entre 1886 i 1887. Els germans optaren per encarregar-li a Salvador Viñals el nou edifici, que seria beneït el dia de Sant Jaume de 1887 (25 de juliol).²⁸

Cal remarcar-se la rellevància social d'aquesta capella erigida a Rigolisa. Tot i ser testimonial en l'actualitat, de ben antic era habitual celebrar-hi aplecs i petites processons als voltants de l'edifici durant el dia de l'advocació. La festivitat era motiu de reunió, celebració, ball de sardanes, berenars i trobades de gran part de les famílies de tota la Cerdanya. És així que la nova capella de Sant Jaume, dedicada a l'apòstol per l'afluència de peregrins que feien el camí amb destí a Santiago de Compostela, presumia d'ésser un dels centres neuràlgics de la vida quotidiana i religiosa de la regió cerdana.

Quan analitzem aquesta obra de Viñals de 1886-1887, detectarem moltes coincidències amb el temple de Sant Llorenç de Das, projectat gairebé dues dècades després. Les fórmules emprades pel mateix creador són ben similars i fan que ambdós temples historicistes estableixin un interessant diàleg arquitectònic a la Cerdanya.

Precisament, una de les explicacions més probables que ens ajuda a comprendre el perquè de l'elecció de Viñals per a ser l'autor de Sant Llorenç de Das, la vinculem a Sant Jaume de Rigolisa. Com hem avançat amb anterioritat, Antònia Bertrand, mecenes del temple de Das amb Vicenç Ferrer, tenia molt bones relacions amb dirigents eclesiàstics. Així ho indica la visita a "La Torre" per part del bisbe de Barcelona, Josep Morgadas, en 1899. Precisament

26. Per a saber-ne més sobre aquests projectes destinats a la família Simon, veure respectivament: FUENTES MILÀ, S. (2016) Op. cit., vol.I: 487-492 i vol.II: núm.XVIII; vol.I: 519-523 i vol.II: núm.XLVIII; vol.I: 500-502 i vol.II: núm.CV.

27. Ibid., vol.I: 475-485 i vol.II: núm.LXXVII; *Fitxa Servei del Patrimoni Arquitectònic de la Generalitat de Catalunya Departament de Cultura*, nº8, 7926 (Fitxa revisada en novembre de 1991) [ACOACB: *Fons Domènech Estapà / Domènech Mansana*, C1189/275]; "Desde Puigcerdà", *La Vanguardia*, 23 d'agost de 1906, p. 5.

28. "La nueva iglesia de Rigolisa", *El Jueves. Semanario Ripollés*, Any I, 25, 11 d'agost de 1887, p. 2.

aquesta estança del religiós pot explicar, en part, l'interès d'erigir una nova església a Das. L'excursió conjunta a Sant Jaume de Rigolisa per a la festivitat i l'admiració del temple dedicat a l'apòstol, molt ben considerat arquitectònicament, pensem que pogué ser un fet que ajudà al plantejament de l'encàrrec.²⁹ La intenció d'eleva una obra similar en dimensions, dignitat i estètica, segurament decantaren l'encàrrec al despatx de Salvador Viñals, a qui ja coneixien pel seu

teixit relacional a Puigcerdà i a la resta de la Cerdanya.

La relació de Viñals amb la família Ferrer es mantingué amb el temps i, després del resultat i l'èxit del temple de Das, es traduí en un prestigiós encàrrec arquitectònic que tenia com a objectiu reafirmar el poder empresarial i social dels Ferrer a Barcelona. El nou edifici havia d'ésser la seu comercial de “Vicente Ferrer y Cia” amb la botiga dels productes farmacèutics a la planta baixa i, als pisos superiors, plantes d'habitatges per a llogar.

Sobre el 1914, Vicenç Ferrer i Bertrand adquiria la Casa Buxeda, propietat de l'empresari tèxtil Miquel Buxeda i Crehuet, que s'havia erigit entre 1866 i 1871 segons el projecte del mestre d'obres Jeroni Granell i Mundet i el valencià Rafael Guastavino Moreno. La finca se situava a

plaça de Catalunya amb cantonada de ronda de Sant Pere 2, just al començament de passeig de Gràcia. L'edifici fou enderrocat i Vicenç Ferrer encarregà la nova construcció a Salvador Viñals i Sabaté, que seria inaugurada l'any següent. Des de l'ajuntament barceloní, el jurat del Concurs d'Edificis i Establiments Comercials de 1916 (per a edificis acabats en 1915) va atorgar una “Mención Honorífica Especial” a l'obra de Viñals en la secció d'edificis premiats i només fou superat pel “Premio

Extraordinario” del Museu de Belles Arts, Arts Decoratives i Arqueologia que Pere Falqués projectà remodelant i ampliant l'antic Arsenal de la Ciutadella.³⁰ Igualment, dins de la secció de “Establecimientos” del concurs de 1916 (per a locals comercials inaugurats en 1915), el jurat atorgava una altra “Mención Honorífica Especial” per a la botiga de “Vicente Ferrer y Cia”, ornada i dissenyada per l'arquitecte Ramon Puig i Gairalt (1886-1937), situada a la planta baixa de l'edifici de Viñals.³¹ D'aquesta manera, els projectes de Viñals serviren per a consolidar el prestigi de la família Ferrer no només a la Cerdanya, sinó també a la capital catalana.

Observant l'antiga Casa Ferrer de Barcelona, enderrocada en 1968 per a construir l'actual superfície de El Corte Inglés, advertim, nova-

29. *La Cerdanya*, 13 d'agost de 1899, p. 3.

30. *Anuario de la Asociación de Arquitectos para 1917*. Barcelona: Associació d'Arquitectes de Catalunya, 1917, pp. 20-24, 29 i 32.

31. *Ibid.*, pp. 39-44.

ment, algunes connexions amb el mencionat arquitecte Domènech i Estapà. Per comprendre els vincles, hem de recórrer a una edificació propera (encara es conserva en l'actualitat) que se situa a Passeig de Gràcia 3. Es tracta d'una construcció erigida entre 1913 i 1914 per Domènech i Estapà (finalitzada pel seu fill: Josep Domènech i Mansana),³² encarregada per Francesc Simon, un dels principals comitents de l'arquitecte i, com hem vist anteriorment en aquest article, qui encarnava també les relacions Barcelona-Cerdanya. L'obra s'inaugurava mesos abans que Viñals acabés de projectar la nova Casa Ferrer. Com en altres ocasions, aquest utilitzaria la referència arquitectònica del seu col·lega i amic per a un encàrrec similar.

L'estructura de façana exterior és molt similar i l'hem d'entendre dins aquesta xarxa de connexions i cites entre Domènech i Viñals. El segon utilitza el joc de dues tribunes laterals

amb planta semicircular que servien per ordenar racionalment la façana de Casa Simón, tot i que Viñals les monumentalitza degut a disposar d'un espai encara més privilegiat: la cantonada d'on arrenca Passeig de Gràcia. De la mateixa manera, un cos central de caràcter afrancesat, que segueix l'estètica de remats en cúpula quebrada de l'Estil Segon Imperi com Estapà, serveix per remarcar l'eix de simetria i alhora per aportar una fisonomia senyorial a la finca.

Altres motius ornamentals menors de la Casa Simón són igualment incorporats a la Casa Ferrer, establint un diàleg entre la cantonada de la finca Ferrer i la cantonada contrària, on s'elevava l'obra de Domènech i Estapà, just al costat de l'Hotel Colón (1902) de l'arquitecte Andreu Audet i Puig (1868-1938). Vet aquí un altre element que ens certifica i exemplifica aquests vincles entre ambdós arquitectes i, per extensió, entre ambdós comitents, tots ells barcelonins que operen, igualment, a terres cerdanes de manera molt similar.

32. ROMEU i RIBOT, F., "Nota necrològica José Doménech y Estapà", en *Anuario de la Asociación de Arquitectos de Cataluña para 1918*. Barcelona: Associació d'Arquitectes de Catalunya, 1918, p. 168; FUENTES MILÀ, S. (2016) Op. cit., vol.I: 517-518 i vol.II: núm.XCIV.

La nova església de Sant Llorenç: “la Catedral Cerdana”.³³

Després de desenvolupar i fixar aquest teixit de relacions entre famílies i arquitectes barcelonins vinculats al nou temple de Das i entre la mateixa capital catalana i la Cerdanya, reprenem l'edifici que focalitza la nostra atenció i dóna peu a aquesta recerca.

Salvador Viñals utilitza distribucions tradicionals per a dissenyar l'església. L'arquitecte opta per projectar un temple amb planta de creu llatina amb capelles laterals. Consta d'una sola nau distribuïda en tres trams i un absis poligonal. El primer dels trams alberga el cor situat en un primer pis amb balconada de pedra composada per tondos quadrilobulats d'estètica goticista. Aquesta estructura s'aboca a la nau central, essent l'únic tram on es disposen dos nivells: a l'inferior, l'entrada de carrer i la distribució general del temple on, a dreta, hi ha l'espai destinat a baptisteri; al superior, l'espai pel cor i els accessos a la torre-campanar.

Precisament, el campanar exerceix un protagonisme que cal remarcar en l'anàlisi del temple, tant pel que fa a la planta com per a

l'ordenació de l'alçat principal del conjunt. Viñals el situa en el cos d'entrada principal, erigint-se al centre de l'edifici com a torre que marca l'eix de simetria de l'elevació i l'accés. En planta, s'avança respecte al tram on s'hi eleva el cor, accentuant així la volumetria exterior de l'església basada en els diferents cossos regulars derivats dels espais. Quant a l'alçat, aquesta fórmula és emprada per aconseguir un temple molt més vertical i monumental.

El campanar constitueix l'element més atractiu de l'església i, per aquest motiu, està en el lloc privilegiat de la composició arquitectònica i com a coronament de l'elevació natural del terreny on s'erigeix el temple. D'aquesta manera, Viñals perfecciona la solució que havia utilitzat per Sant Jaume de Rigolisa, on el campanar se situa com a cos annex al tancament de l'altar i sobre la sagristia, i hi adopta un rol secundari a l'alçat exterior. El motiu de la modificació en el temple de Das és clar: atorgar més monumentalitat a l'església a partir de la vertical que suposa la torre-campanar, que ascendeix als 25 metres d'alçada. La visibilitat més gran d'aquest element arquitectònic accessori li permet, igualment, explotar un disseny més

vistós i atractiu amb una estètica derivada de la reinterpretació del gòtic com a estil històric.

Com va projectar per a la capella de Rigolisa, a Sant Llorenç de Das Viñals també concep el campanar en tres parts. La primera constitueix la base simple de planta quadrada sobre la qual s'eleven les dues restants. La segona modifica la fisonomia quadrangular i incorpora un interessant joc de supressió d'angles o xamfrans que aporten dinamisme a la mateixa torre i modifiquen el quadrat de planta per un octògon. Finalment, la tercera i darrera part que és la coberta o tancament del cos. En aquest punt, com a Rigolisa, Viñals fa ús d'una composició de coberta en forma de *chapitel*, resultat dels xamfrans de la segona part. D'aquesta solució deriva l'atractiu octògon piramidal que corona tota l'església i queda recobert amb pissarra cerdana.

Val la pena remarcar el disseny dels elements ornamentals que vesteixen l'estructura del campanar. Aquest acull la porta d'entrada, on es concentra gran part de la decoració. Es tracta d'un portal coronat en arc apuntat i amb un vistós guardapols en marbre en forma d'arc conopial rematat per una creu llatina trilobulada a cadascun dels seus braços. Són sumament atractives les motllures que ornem les pilastres que flanquegen la porta, amb petits arquets de ferradura apuntada a l'ànima del cos, i amb perla en llaç als capitells. Com dissenyà per Rigolisa, Viñals decora el timpà amb un enorme tondo lobulat en baix relleu amb el cristograma "JHS". Aquest primer tram ornamental de l'alçat d'entrada al temple i del campanar es conclou amb un fals capcer esglaonat en voladís acusat, un element que Viñals incorpora i recicla, segurament, del repertori de Domènech i Estapà, qui l'emprava a la majoria de la seva producció religiosa.

Els trams següents de la torre-campanar alternen les obertures en forma de finestral apuntat i un òcul amb vitrall quadrilobulat. Com veiem, Viñals fa ús del lèxic propi del gòtic i el disposa a l'alçat amb certa llibertat, aconseguint una torre de regust goticista però amb ritmes que, en realitat, poc tenen a veure amb el gòtic original. És un exemple evident

de la reinvençió de l'estètica històrica en qüestió, exercici tan habitual entre els arquitectes eclèctics catalans de la segona meitat del segle XIX i principis del XX.

La cornisa que tanca el campanar i de la qual arrenca la coberta piramidal en pissarra, emergeix en voladís amb una volumetria molt marcada, com si es tractés d'un alt relleu que repeteix un ritme de permòdols units per arquets de mig punt. Sense dubte, i amb el mateix objectiu de concloure amb un element ornamental rellevant el campanar, Viñals opta per la mateixa fórmula de conclusió que trobem a Sant Jaume de Rigolisa, tot i que més treballada i més volumètrica, car la torre de Das havia de ser el centre, l'element ordenador i la part més atractiva de tot el conjunt arquitectònic, definit com a "la Catedral cerdana". Igualment, en aquest sentit, si observem els finestrals de la façana principal de Sant Llorenç, apreciem una cerca intencionada de virtuosisme en l'ornamentació amb la incorporació de guardapols amb motllures que rematen les obertures.

Segons les fonts orals de l'època, l'alçada del campanar de 25 metres, fou fruit d'una anècdota. Resulta que el 1892 Rossend Arús i Arderiu havia fet construir a l'entrada del poble la Casa del Comú, un edifici dedicat a la memòria de la seva mare Teresa Arderiu, filla de Das. Aquest edifici estava destinat a albergar l'escola dels nens, la de les nenes, la casa dels mestres, les oficines de l'ajuntament, una biblioteca i un local per al foment de la cultura del poble. Sobre la torre-campanar de la Casa del Comú, que tenia la utilitat de mostrar el rellotge amb l'hora oficial, es diu que Rossend Arús afirmava el següent: "la cultura tindrà un campanar més alt que l'Església" (en aquest cas es referia a l'església antiga). Així doncs, com a resposta, quan Antònia Bertrand va decidir construir el nou temple, va dir: "ara l'església tindrà el campanar més alt del poble".³⁴

Si reprenem l'anàlisi de l'obra, la resta de l'exterior, en contrast amb la torre-campanar,

34. Record de la inauguració de l'església de Das [document privat de la família Pons Ferrer, no publicat].

és certament auster. Únicament alguns fines-trals en arc apuntat o en format d'òcul dinamitzen els cossos de façana. Aquests, en general, presenten traceries en pedra artificial, ben treballades però amb ornaments continguts. Advertim, doncs, un fort contrast amb els elements de marbre i les motllures més polides que vesteixen la façana principal. Cal afegir, finalment, el protagonisme que adquireix la pedra del torrent dels noguers que baixa dels còms. Aquest darrer material, juntament amb la pissarra per a les cobertures, suposa la principal matèria primera amb la qual s'eleva l'edifici religiós i es defineix tot el seu tancament.

Un interior digne i sumptuós

L'objectiu d'erigir un temple digne utilitzant l'estètica neogòtica amb fórmules eclèctiques s'aprecia clarament, tal com vèiem, a l'alçat de la façana principal, on el campanar esdevé el veritable protagonista. Malgrat això, l'interior és una mostra més que evident d'aquesta mateixa finalitat.

En línies generals, les estructures i els trams interiors pretenen respectar la tradició del gòtic, presentant una escenografia unificada i més o menys d'època. Així i tot, si ens dediquem a observar petits detalls, advertirem elements que, en realitat, poc tenen a veure amb el lèxic gòtic original. Els exemples més evidents són els capitells de les pilastres i les mènsules. En ells apreciem una decoració floral més pròpia de discursos neobarrocs o neorococós que no pas neogòtic. Estan al servei de dotar a l'interior d'una fisonomia molt més sumptuosa on fa presència un virtuosisme il·lusori treballat en sèrie sobre la pedra artificial. Aquests capitells florits fins a l'excés, recargolats de fullaraca i rematats per cimacis que els pretenen fer encara més monumentals, es presenten en alt relleu, aconseguint un atractiu joc de llums i ombres que es combina a la perfecció amb un fons daurat que acaba de dotar de més sumptuositat a les peces. Tots ells queden lligats i emergeixen dels murs sobre una sanefa en baix relleu que adopta combinacions similars

i que unifica el discurs estètic mural.

Destaca l'altar major, dedicat a Sant Llorenç, patró de Das i principal advocació del temple. La figura central de Sant Llorenç queda flanquejada per Sant Antoni de Pàdua i Sant Isidre, qui ocupen els dos carrers laterals. Aquest altar fou pagat pel fabricant i diputat provincial per Manresa Josep Pons i Arola, casat amb Mercedes Ferrer, gendre de Vicenç Ferrer.³⁵ Als laterals hi havia dos vitralls amb les imatges de Sant Eduard, en honor al difunt marit d'Antònia Bertrand, i de Sant Vicenç Ferrer en honor al comitent. La porta del sagrari actual no és l'original del projecte de Viñals i fou encarregada l'any 1940 a l'artista Josep Morató, ja que l'anterior fou destruït al començament de la guerra civil espanyola (1936).³⁶

35. "Desde Cerdanya", *La Veu de Catalunya*, 12 de febrer de 1903, p. 2.

36. Record de la inauguració de l'església de Das [document privat de

Des del moment en què el temple fou consagrat i s'hi començaren a realitzar actes litúrgics, els comitents de l'obra disposaren i gaudiren d'un espai privilegiat. Així, l'espai es jerarquitzà amb l'ús exclusiu dels dos primers bancs per part de la família Ferrer Bertrand. Ambdós estaven reservats per a “doña Antonita” i els seus familiars i gent més propera. En origen, aquests reclinatoris estaven encoixinats i entapissats en vellut vermell. Seguint la jerarquia dins el temple, els bancs del final de la nau estaven destinats a acollir a les minyones, el jardiner, el xofer i la resta dels empleats de servei de la família de la senyora Bertrand.

La construcció del nou temple (1901-1903)

El 9 d'octubre de 1901 s'iniciaven les obres de la futura església parroquial de Das. Aquell dia, el capellà del poble, mossèn Ribas, en va beneir la primera pedra.³⁷ Un cop beneïda, Antònia Bertrand la va col·locar. Acompanyaren la devota comitent les seves nebodes Carme i Pilar amb la seva mestra, la senyoreta Dolors Marco.

Entre les dues primeres pedres, la senyora Bertrand va col·locar una ampolla lacrada que contenia monedes catalanistes de diferents tipus així com una acta en paper segellat on explicava l'acte i la finalitat de l'obra. En aquest cas, la família Ferrer Bertrand va pagar la construcció d'aquest edifici per assegurar-se un lloc digne on enterrar-se.³⁸

Cal apuntar que la col·locació de la primera pedra fou un acte molt concorregut, dada que demostra la rellevància del nou temple des del moment de la seva construcció. Hi van assistir el capellà d'Urús, Valentí Martí, i el d'Alp, Antonio Rosell, així com el consistori del poble en ple, el jutge municipal, Llorens Pons Delcasso, i nombrosos veïns. Les obres s'iniciaren i, al llarg d'un any i mig els treballs avançaren a bon ritme, a càrrec i sota la supervisió del mestre d'obres Bartomeu Puig, originari de Puigcerdà. Després

de diferents visites d'obra per part de Salvador Viñals, alguna d'elles també realitzada per l'arquitecte Domènech i Estapà com veïem, la construcció va concloure a mitjan juliol de 1903.

El dia 12 d'aquell mes fou inaugurat el temple.³⁹ A l'acte d'inauguració, mossèn Ribas va acollir nombrosos veïns del poble, els comitents i la visita de Juli-Maria Carsalade du Pont, bisbe de Perpinyà, així com de Joan Josep Laguarda i Fenollera, bisbe d'Urgell. L'esdeveniment començava a les nou del matí, quan el bisbe Laguarda va beneir l'església. Foren padrins de l'acte els comitents Vicenç Ferrer i Antònia Bertrand. Un cop acabat, es va procedir a la processó de la imatge de Sa Divina Majestat des de l'església de Santa Bàrbara, on havia estat traslladada i custodiada durant les obres. Crist era portat sota palli pel bisbe de Perpinyà i el seguien el bisbe d'Urgell i els diferents sacerdots de la comarca. A les deu es va iniciar la missa acompanyada per una orquestra de Barcelona que va interpretar entre altres peces la missa de Santa Cecília de Gounod. L'endemà, el bisbe va aprofitar per celebrar la primera comunió dels nens i nenes de Das.⁴⁰

A tall de curiositat, el dia de la inauguració, el campanar només comptava amb una sola campana dedicada a Sant Isidre. Anys més tard, el 1914, se n'hi afegí una altra, batejada amb el nom de Maria del Carme, pagada per la mateixa família per celebrar el naixement d'una filla. Segons la memòria familiar, aquesta campana fou despenjada l'any 1936 per fer-ne canons.

Per finalitzar, cal destacar que la construcció de l'església s'inicià en temps de l'alcalde Josep Pont i Bosom (1898-1902) i s'acabà amb l'alcalde Pere Brillas i Vivas (1902-1905). El primer rector encarregat del temple fou l'andorrà Mossèn Bonaventura Riba i Pallarés. Més endavant i durant més de quaranta anys, fou mossèn Bartomeu Llombart.

la família Pons Ferrer, no publicat].

37. *La Cerdanya*, 13 d'octubre de 1901, p. 3.

38. Id.

39. *La Cerdanya*, 9 d'agost de 1903, p. 2.

40. *Boletín Oficial del Obispado de Urgel*, 25 de juliol de 1903, p. 232.

Troballa de les espècies *Ophrys Apifera* Huds., *Ophrys Scolopax* Cavanilles. i *Ophrys Insectifera* L. Subsp. *Subinsectifera* (Hermosilla et Sabado) o. Bolòs et vigo al municipi d'Urús.

María Rosés i Enric Quílez

Resum – Detectades les espècies *Ophrys apifera* Huds. i *Ophrys scolopax* Cavanilles. a la Cerdanya i una nova localitat d'*Ophrys insectifera* L. subsp. *subinsectifera* (Hermosilla et Sabado) O. Bolòs et Vigo.

Resumen – Detectades las especies *Ophrys apifera* Huds. y *Ophrys scolopax* Cavanilles. en la Cerdaña y una nueva localidad de *Ophrys insectifera* L. subsp. *subinsectifera* (Hermosilla et Sabado) O. Bolòs et Vigo..

Summary – Detected the species *Ophrys apifera* Huds. and *Ophrys scolopax* Cavanilles. in Cerdany valley and a new place of *Ophrys insectifera* L. subsp. *subinsectifera* (Hermosilla et Sabado) O. Bolòs et Vigo.

Keywords: ophrys, insectifera, subinsectifera, apifera, scolopax, orchids, Urús, Grus, Cerdanya.

INTRODUCCIÓ

Els membres del Grup de Recerca de Cerdanya es dediquen de manera sistemàtica des de l'any 2004 a recopilar informacions corològiques sobre les diferents espècies de fanerògames de la Cerdanya, a fi de realitzar un llibre sobre la flora cerdana i un mapa corològic d'aquesta.

A tal efecte, es prospecta sistemàticament el territori. Tot i això, de vegades les descobertes provenen de sortides realitzades amb altres finalitats.

En aquest cas, la troballa la va fer la María Rosés, biòloga, que ens ha acompanyat en alguna sortida i que ens va avisar de la nova locali-

Ophrys apifera

tat d'aquestes espècies, tal com va succeir amb anterioritat amb altres estacions de l'*Ophrys insectifera* L. *subsp. subinsectifera* (Hermosilla et Sabado) O. Bolòs et Vigo, també al municipi d'Urús.

LOCALITAT DE RECOL·LECCIÓ

Tots els exemplars d'*Ophrys* van ser trobats al municipi d'Urús. Els d'*Ophrys scolopax* Cavanilles. Van ser trobats enmig de la pista de la font Llebrera. Es van trobar 3 peus, 1 trencat, en terreny argilós calcari, força insolat [Estació 1].

Els altres exemplars, tant els d'*Ophrys insectifera* L. *subsp. subinsectifera* (Hermosilla et Sabado) O. Bolòs et Vigo (uns 7-8 peus) com els d'*Ophrys apifera* Huds. es van trobar al costat d'un camí proper a la boca nord del túnel del Cadí, també de naturalesa calcària [Estació 2].

També es va trobar una altra estació d'*Ophrys insectifera* L. *subsp. subinsectifera* (Hermosilla et Sabado) O. Bolòs et Vigo, al municipi d'Urús, uns 5-6 peus, a la mateixa Estació 2, sota d'uns pins.

DESCRIPCIÓ

Tots els exemplars estaven florits cap al 18/06/2018. Una setmana després, ja s'estaven passant. Tots en zona més o menys insolada, sobre argiles calcàries.

OBSERVACIONS

Fins ara, les úniques colònies conegudes a Cerdanya d'*Ophrys insectifera* L. *subsp. subinsectifera* (Hermosilla et Sabado) O. Bolòs et Vigo eren les del municipi de Bellver de Cerdanya, a prop de la vall de l'Inglà, citada ja per Josep Nuet i Badia i la del municipi d'Urús citada per Rosés-Quílez (vegeu Ker 11).

BIBLIOGRAFIA

- *L'alta muntanya catalana. Flora i vegetació* / J. Vigo i Bonada / Ed. Montblanc
- *Flora Manual dels Països Catalans* / Oriol de Bolòs, Josep Vigo, Ramon Masalles, Josep Ninot / Pòrtic
- *Guía de las orquídeas de España y de Europa* / Pierre Delforge / Lynx Edicions, 2002
- Banc de Dades de Biodiversitat de Catalunya: <http://biodiver.bio.ub.es/biocat/>

Ophrys insectifera subinsectifera

Les portades escultrades del romànic cerdà.

Montserrat Jorba i Valero *

INTRODUCCIÓ

L'escultura arquitectònica, aplicada a façanes, portades, finestres, claustres, etc., esdevé un fenomen que a Europa s'inicia a finals del segle XI. Es tracta d'una escultura en relleu, sovint tridimensional, amb una temàtica figurativa i historiada en tots els àmbits. Al nord de la península en trobem exemples prou coneguts que van des de Santiago de Compostela fins a la catedral de Jaca, al Llenguadoc, com Saint-Sernin de Toulouse, o la zona del nord d'Itàlia, si recordem la catedral de Mòdena.

Al territori català, aquesta eclosió es produirà més tard, cap al segon quart del segle XII, moment en què es produirà la remodelació dels grans centres del segle XI, com són els monestirs de Ripoll, Cuixà, Sant Pere de Rodas, o les catedrals de Vic i Girona.

En tot plegat hi va tenir un paper destacat la relació amb el món antic a l'hora de re visitar models i esquemes compositius que es fa palès en la recuperació del sentit del volum en l'escultura romànica.

El gran centre de referència, en la zona dels Pirineus Orientals, el trobem a l'abadia de Santa Maria de Ripoll, en el moment de la remodelació al segon terç del segle XII que va culminar amb la imponent portalada que deixarà veure la seva influència en diversos centres del seu entorn.

El territori de la Cerdanya a l'època medieval tenia una extensió molt superior a l'actual que, com sabem, va veure els seus límits molt modificats arran del Tractat dels Pirineus signat el 7 de novembre del 1659 per part dels representants de Felip IV de Castella i III d'Aragó, Luis Méndez de Haro i Pedro Coloma, i els de Lluís XIV de França, Cardenal Mazzarino i Hugues de Lionne, a l'illa dels Faisans (al riu Bidasoa, als límits del País Basc Nord), tot posant fi al litigi de la Guerra dels Trenta Anys.

Les nombroses esglésies de la Cerdanya depenien del bisbat d'Urgell. Això no obstant, no podem oblidar l'autoritat dels abats benedictins de Cuixà, Canigó i Ripoll que exercien els seus drets jurídics i de possessió sobre algunes esglésies de la zona. De fet, van ser els encarregats de propagar per aquestes contrades el reflex de la vida intel·lectual i artística que es cultivava als seus claustres.

La història de l'arquitectura romànica de la Seu d'Urgell està lligada a la de la Cerdanya on hi trobem dos tipus d'edificis clarament diferenciats.

Al segle XI es van aixecar construccions modestes d'una sola nau, amb volta de canó i absis semi circular, amb un aparell més aviat rústic, a base de petits carreus de pedra de la zona, sense treballar, i disposats en filades irregulars. Com a elements decoratius, algunes presentaven frisos amb dents de serra sota la cornisa superior de l'absis, i arcs cecs amb lesenes.

En canvi, a partir del segon quart del segle XII, seguim trobant edificis d'una sola nau amb la capçalera absidal també semicircular, però amb el tret diferencial d'un aparell de bona factura amb carreus grans i ben escairats, disposats en filades horitzontals bastant regulars. A més, ja hi trobem elements decoratius treballats en pedra granítica pirinenca, que en els absis es manifesten igualment en forma de dents de serra, sota la cornisa superior, i amb l'afegit de permòdols amb formes zoomorfes, antropomorfes, geomètriques i vegetals.

Tot i deixar palès que l'ornamentació escultòrica en pedra en aquestes petites esglésies és de caire popular, a les portades és on apareixen les decoracions més lluides. Tanmateix, cal remarcar l'absència de timpans i llindes decorades, per bé que la decoració la trobem a les arquivoltes, capitells que les sostenen, i als baixants.

S'intueix que aquests elements, sovint, són obra del mateix taller que ha construït el temple i no hi trobem cap tema religiós important sinó només motius decoratius aparentment sense massa relació els uns amb els altres. Les portades formaven part de l'edifici i no s'hi afegien amb posterioritat a la construcció de la façana sinó que s'aixecaven al mateix moment que aquesta.

Tot i que a l'Alta Cerdanya també trobem esglésies amb decoració esculpida, com poden ser les de Sant Martí d'Ix, Sant Andreu d'Angostrina, Sant Martí d'Odeillo, Santa Coloma de Via, Sant Fructuós de Llo o Sant Julià d'Estavar, en aquest article només tractarem les de la Baixa Cerdanya. Malgrat això, deixem constància d'elements decoratius com els de les finestres absidals de Sant Serni d'Enveig o Sant Pere d'Osseja i dels permòdols reubicats de Santa Eugènia de Sallagosa, així com de la desapareguda portada de Sant Martí d'Ur, descrita per Albert Salsas el 1899.

SANTA MARIA D'ALL

El temple romànic de Santa Maria d'All es troba a la part alta del poble, a tocar del camí que porta a Meranges.

Com a la majoria d'esglésies romàniques de la Cerdanya, els elements decoratius, com ja s'ha esmentat, es troben a l'absis i a la portada.

Santa Maria d'All, absis amb decoració de permòdols

En el cas de Santa Maria d'All, l'absis s'inicia amb un basament baix, a continuació un sòcol de pedra granítica, a partir del qual parteix el tambor llis, amb una finestra de doble esquei-

xada, adovellada i una mica descentrada. Acaba en un fris sostingut per quatre mènsules, tres amb caps, dues amb un bossell, un amb dobles boles i la resta en cavet.

La portalada sud és la part més destacada i característica del conjunt. Es tracta d'una portalada composta de dues arquivoltes de secció rectangular i una intermèdia sobre columnes decorades amb motius escultòrics, amb figures antropomòrfiques i zoomòrfiques. Les dovelles exteriors, extradossades per un cercle prim de pedres allargades, estan decorades amb una greca d'espirlals o circells, i tosques figures en disposició longitudinal en baix relleu al cavet o mitja canya d'aquestes i als brancals. La central presenta igualment greques d'espirlals, però més senzilles, i la interior, només està adornada amb mitges boles al bisell. Tot plegat d'una execució una mica tosca.

Santa Maria d'All, portada amb arquivoltes i capitells decorats amb figures en relleu

Els capitells, sustentats per fusts monolítics, són de pobre fabricació, i es podrien datar cap al tercer quart del segle XII. El de la dreta de l'espectador, mostra un personatge d'esquena, mirant cap enrere, amb els braços elevats, semblant al que es troba en un capitell del claustre de la catedral de la Seu d'Urgell. A l'altra banda, un personatge barbut (ambdues figures s'han relacionat amb Adam i Eva, però també podrien ser pecadors en actitud d'orants, espiant els seus pecats), i en el centre un cap amb abundant cabellera llisa i barba, de la qual afloren uns braços que s'eleva (podria ser l'Àngel del

Paradís, o un pecador). A l'altra cara del capítell, una figura vestida amb túnica, en actitud d'orant. Destaquem l'astràgal retorçat, i àbac a força de motlures, també recargolades o de corda. El capítell de l'esquerra s'ha relacionat amb la iconografia de Daniel a la fossa dels lleons. Tot i que aquest sol presentar-se amb els braços elevats, i aquí sosté un llibre, també hi ha precedents a Sainte Marie d'Oloron (Pirineus), o Rioseco (Cantàbria). L'astràgal també de corda retorçada, i l'àbac amb dues fileres de mitges boles o caboixons, foradades al centre, que s'alternen. Tot el conjunt es pot relacionar amb el de Santa Coloma de Vià (Font-Romeu, Alta Cerdanya), que té igualment, mènsules que, probablement, van haver de sustentar l'antic porxo.

Santa Maria d'All, capitells

una au va propiciar la seva utilització com a símbol de les qualitats humanes i divines de Crist. Per aquesta raó, en les esglésies solien esculpir imatges de grius.

En l'arquivolta, s'alternen animals amb figures humanes. Tot just podem identificar un personatge masculí que segurament és Sant Pere, per l'atribut de les claus, i sota d'aquest una petita figura ajupida. En la banda oposada, una altra figura vestida amb túnica, es posa la mà dreta al capdavant, i l'esquerra a la cintura. Ja en el cavet del brancal dret, una figura humana encaputxada, sostenint un gran peix (s'ha relacionat amb Tobies), un altre peix a sobre, i un cap monstruós. En el brancal esquerre, s'alternen caps humans, monstruosos i d'animals, alguns desgastats. Per la seva factura, es relacionen amb els de Sant Climent de Gréixer (Baixa Cerdanya). Aquesta iconografia es podria relacionar amb el món i els éssers malèfics. (Imatges 5-6)

Santa Maria d'All, figura de Sant Pere i brancal amb decoració en relleu

En les bases de les dues columnes, escenes d'aus que es donen el bec i afrontades. Tot i estar incompletes, es podrien identificar com àguiles o potser grius. A la cristiandat medieval, el fet de combinar una bèstia terrenal amb

Santa Maria d'All, figura de Sant Pere i brancal amb decoració en relleu

De l'observació de les figures que decoren el cavet de l'arquivolta exterior, es dedueix que són obra de dos escultors diferents. Un hauria treballat en els brancals i les bases de les columnes, mentre que el més avesat, seria l'autor dels capitells i la decoració dels arcs. A més, un tercer escultor seria l'autor, com s'ha dit, dels permòdols de l'absis.

Per damunt de la porta, un guardapols, i sobre aquest, tres mènsules esculturades que van haver de suportar l'antic porxo, destinat a la reunió dels fidels després dels oficis religiosos, habitual en les esglésies de la zona (Angstrina, Llo, Saga, Guils, Vià).

SANTA CECÍLIA DE BOLVIR

L'església de Santa Cecília de Bolvir es localitza a la part alta del poble de Bolvir envoltada per un gran espai que recentment ha estat urbanitzat degut al trasllat de l'antic cementiri que l'ocupava.

La decoració de l'església de Santa Cecília es concentra a l'exterior de l'absis que està rematat per una cornisa de dents de serra, sustentada per una vintena de mènsules esculpides en forma de caps antropomòrfics i zoomòrfics, seguint el mateix model que es troba present a la zona des del final del segle XII a: Sant Esteve de Guils i Sant Pere d'Olopte (Baixa Cerdanya), o Sant Julià d'Estavar, Sant Fructuós de Llo, Santa Eugènia de Sallagosa i Sant Martí d'Ix (Alta Cerdanya).

Santa Cecília de Bolvir, absis i finestra

S'atribueixen a dos tallers diferents. Un grup de quatre presenta cares masculines amb celles frunzides, nas allargat i pla, i un gran bigoti d'orella a orella. Els ulls molt junts, gairebé rodons, sota un bordó a manera de parpella. D'aquest mateix taller sembla ser un cap de senglar, amb traços semblants, que ens remet a caps similars de Sant Esteve de Guils (Baixa Cerdanya), i Sant Julià d'Estavar i Santa Eugènia de Sallagosa (Alta Cerdanya). La resta

de permòdols s'atribueixen a un altre escultor o taller. Les cares, més arrodonides i poc expressives, són molt similars. Pengen d'una espècie de cartella rectangular, ampla i estreta, de faccions arrodonides, ulls esfèrics i sortits, sense parpelles, nas triangular i boca formada per un tall horitzontal. Del conjunt destaquen les orelles, arrodonides i adossades a banda i banda de la cara. De similar factura, podem trobar-los a Sant Martí d'Ix, Sant Julià d'Estavar, i Santa Eugènia de Sallagosa (Alta Cerdanya). Destaquem una pedra reutilitzada en una cantonada de la capella sud, que presenta una figura nua, d'esquena, amb les extremitats inferiors replegades i el rostre girat cap a l'espectador, que també es pot relacionar amb altres similars de l'absis de Sant Esteve de Guils.

Santa Cecília de Bolvir, detall permòdols

La porta d'entrada actual, està situada en el mur sud i presenta els seus elements originals, és a dir, triple arquivolta bossellada que descansa sobre pilars i columnes, rematades amb capitells zoomòrfics i antropomòrfics. La interior i exterior, respectivament, se sustenten en columnes monolítiques sobre base llisa. Els capitells que les rematen probablement són obra de dos escultors diferents. Els que mostren aus i lleons es caracteritzen per tenir més relleu i per les formes esquemàtiques i arrodonides de les figures, cridant l'atenció les potes acabades en tres llargs dits aferrats a l'astràgal, i per compartir, cada parella, un sol cap.

Santa Cecília de Bolvir, portada

A la veïna església de Sant Esteve de Guils trobem dos capitells molt semblants, el que fa pensar en un escultor itinerant que probablement va treballar per als dos temples. Els capitells exteriors mostren tres caps amb forma el·líptica, cada un. Destaquen pels ulls allargats, sense parpelles i amb una incisió horitzontal. No tenen pèl, però sí barba i bigoti. La boca està entreoberta, i el nas és prominent.

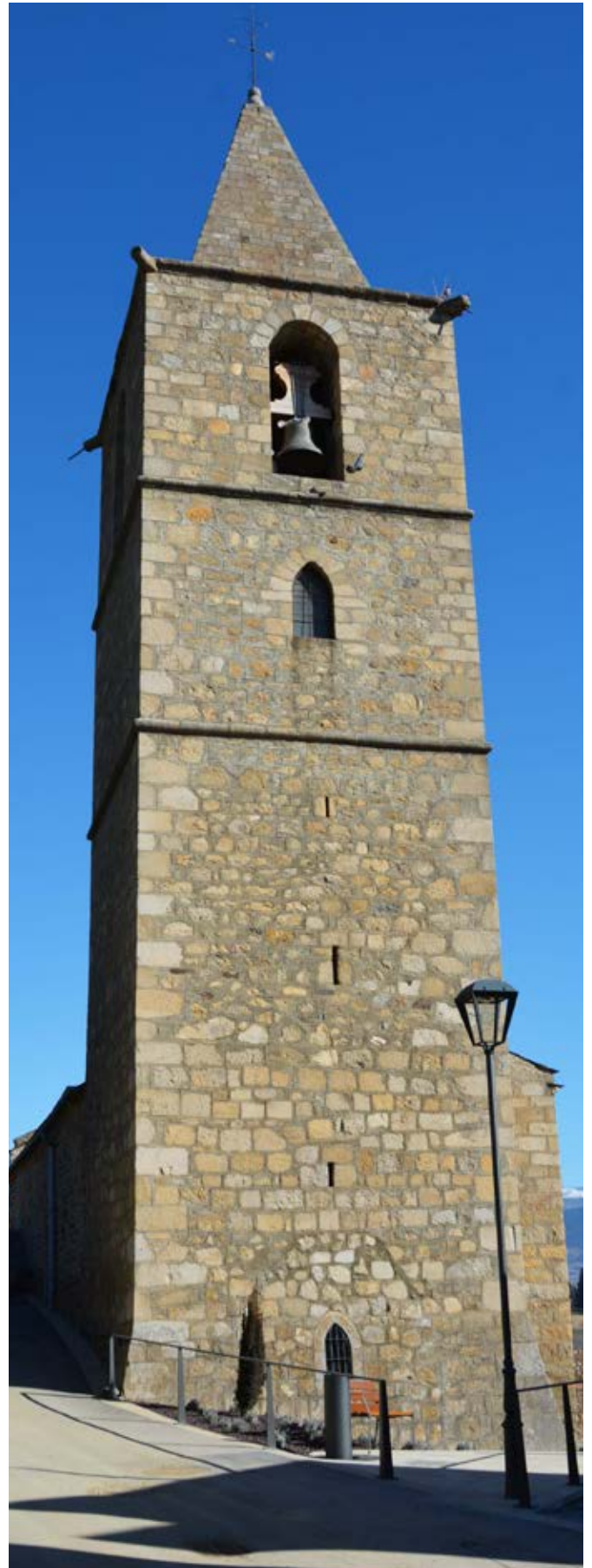

Santa Cecília de Bolvir, capitells

Un dels permòdols de l'absis, amb dues cares juntes, podria ser obra del mateix escultor. A la portada de Sant Pere d'Escunhau (Mijaran), hi ha un capitell amb unes cares molt semblants, però de diferent composició.

Segons explica Albert Salses, l'any 1886 es va obrir una porta d'entrada a la façana occidental que es va tapiar el 1929. Es coneix per la descripció esmentada, per les plaques estereoscòpiques de vidre preses en 1923 per Josep Salvany i Blanch (1866-1929) i per fotografies de l'Arxiu Mas. Es tractava d'una portada amb dues arquivoltes en gradació, una de les quals descansava sobre columnes monolítiques, rematades per capitells de granit esculpits, decorats un amb lleons, i l'altre amb aus, per tant sembla que els elements concorden amb part dels que componen l'actual portada. La inspecció ocular permet situar perfectament el lloc on es va obrir aquesta portada i a més, en la part baixa, s'observa un carreu amb una inscripció que podria correspondre a la data de construcció de la torre -1589- abans esmentada.

Santa Cecília de Bolvir, torre campanar on s'obrí la porta l'any 1886

SANT CLIMENT DE GRÉIXER

La petita església de Sant Climent de Gréixer es troba a la part alta del poble, a tocar del cementiri.

La porta d'accés al temple és estreta i està situada a ponent, al mur sud. Està emmarcada per un arc de mig punt, format per dovelles de marbre d'Isòvol, amb motllures en cavet que guarden petites escultures. En les dues arrencades, hi ha sengles mitges boles, i tot seguit, caps humans, uns allargats i altres més arrodonits, alguns barbats i amb pèl a manera de casquet. Coincideixen els ulls ametllats i alguns nassos allargats i prominents. Crida l'atenció, que de les quatre dovelles originals en pedra rogenca, en algun moment es va substituir una per dues de granit gris. Podria ser que, a causa de l'incendi de 1261, cedís la dovella, i en reconstruir l'edifici, es produís la substitució, atès que l'estil dels caps d'aquestes dues dovelles, difereix una mica dels altres.

Sant Climent de Gréixer, porta i caps

Sant Climent de Gréixer, porta i caps

SANT ESTEVE DE GUILS

L'església de Sant Esteve de Guils està situada a la part alta, a ponent del poble de Guils.

L'exterior de l'absis està compartimentat en cinc seccions delimitades per dues pilastres i dues mitges columnes, adossades al tambor. Aquestes emmarquen la finestra adovellada del centre de l'absis, de vessament senzill i doble arc de mig punt rematat per un extradós llis. Les dovelles i brancals de la finestra estan decorades amb boles seguint la influència de la catedral de la Seu d'Urgell. La decoració de l'absis es completa amb un grup d'onze permòdols, amb motius ornamentals antropomorfs, vegetals i zoomorfs, sobre els quals s'asseu un fris de dents de serra coronat per una cornisa bisellada. De tots ells destaca un cap coronat amb una creu emmarcada, just al centre, que segons Durliat evocaria la presència de Crist. Els capitells de les pilastres i mitges columnes són de forma i factura rudimentària. El que correspon a la dreta mostra tres ondulacions horitzontals superposades que simulen ones d'aigua de les que sobresurt una bola flotant. En el de l'esquerra observem quatre caps i una petita figura arraulida al centre, que mostra les natges de la mateixa manera que en un capitell del claustre de la Seu. Aquest tema es repeteix, encara que amb algunes variants en el capitell de la pilastra dreta i en una mènsula de

la façana sud. De les dues pilastres, només és visible la de la dreta de la finestra absidal i crida l'atenció per la decoració a base de mitges boles, molt desgastades en els cavets exteriors que, com s'ha esmentat, segueixen el model de la catedral de la Seu d'Urgell.

Sant Esteve de Guils, absis, finestra i permòdols

La façana meridional presenta similituds amb altres esglésies de la zona de l'Alta i Baixa Cerdanya, és a dir, està rematada per una cornisa bisellada sostinguda per tretze mènsoles esculpides, nou amb forma de caps humans, i la resta amb diferents dissenys, dels quals destaca la que representa una papallona o libèl·lula, o la figura que mostra les natges.

Sant Esteve de Guils, façana sud

Sant Esteve de Guils, mènsoles façana sud

La porta d'accés, a manera de cos afegit, avançat del mur, ens mostra una obertura rectangular tancada amb arc de mig punt rematada per una cornisa en bisell, molt deteriorada, sostinguda per permòdols amb incisió d'aspa, una mica desgastats. Es compon de quatre arquivoltes en degradació, de secció rectangular, adovellades i adornades amb motllures. La motllura central està decorada amb una cinta helicoidal, amb prou feines perceptible; la interior és llisa i l'exterior còncaua. L'arc frontal exterior fa de guardapols amb una sanefa escadada i un gruixut bordó amb boles en el cavet.

Tot el conjunt es completa amb tres parells de columnes de fust cilíndric. Les interiors són monolítiques, de la mateixa manera que una de les centrals, mentre que les tres restants posseeixen un petit suplement en la part més alta. Sobre els sis capitells que les coronen veiem unes impostes simples, sense motllures, excepte les dues centrals, decorades amb mitges boles. Els capitells mostren

una decoració a base de relleus amb motius zoomòrfics i vegetals de factura una mica ru-

dimentària. El capitell exterior de l'esquerra, presenta un parell de felins units pels caps i acompanyats per sengles ocells. La seva missió sembla ser la d'omplir o adornar el buit sobre els lloms dels animals. Deixem constància que aquest guarda una gran semblança amb l'interior esquerre de la portada de Santa Cecília de Bolvir. La proximitat d'ambdós temples i la similitud d'estil fan pensar, com s'ha dit, en un mateix artífex per a ambdues portades que per les característiques estilístiques se solen datar cap a la segona meitat del segle XII.

Sant Esteve de Guils, portada, arquivoltes i capitells

Completen el conjunt tres mènsules amb forma de caps humans, una a cada costat de la portada i la tercera re col·locada en el mur de la capella lateral de migdia.

Cridem l'atenció sobre les peces esculpides sobre les mènsules de la façana, col·locades en un moment indeterminat de l'últim quart del passat segle i que no corresponen a l'edifici. Sembla que procedeixen del lapidari que es trobava a l'antic claustre de Sant Domènec, als anys 70 del segle passat.

SANT SERNI DE MERANGES

L'església de Sant Serni de Meranges es troba al bell mig del poble, en una zona elevada.

La seva portada és, sens dubte, una de les més interessants de la Cerdanya. Queda acollida dins d'un estret porxo, obert a l'extrem occidental del mur sud, on inscrit en una pedra es pot llegir: ESCOBAR 1725. Està constituïda

per cinc arquivoltes de doble esqueixada de pedra granítica que li confereixen grandiositat i profunditat, alternant les de secció rectangular amb les motllures en cavet, que descansen sobre columnes. Els capitells, l'imposta i les seves bases, són de marbre rosa d'Isòvol, proporcionant al conjunt una gran plasticitat decorativa. Deixem constància que aquests elements es troben bastant erosionats, però gràcies a l'anàlisi de Marcel Durliat, sabem que els de la dreta s'associaven al taller de Ripoll, i representaven cossos de monstres amb rostre humà que descansaven sobre llargs colls. Aquesta semblança és més que probable, si es té en compte la pertinença de Sant Serni a l'abadia de Ripoll.

Sant Serni de Meranges, portada

A la rosca de les arquivoltes apareixen esculpides, en posició longitudinal, nombroses figures amb diferents temes. En el brancal esquerre de la primera arquivolta s'observa una serp entre les cames d'una dona nua a qui aquesta li està mossegant el pit, i que s'associa a una representació de la luxúria. Sobre aquesta figura hi ha una cara coberta amb abundant pèl i amb una espessa barba, que s'ha associat al Pare Etern. Seguint per la mateixa arcada, es troben en relleu, dues figures humanes molt erosionades, una màscara, una àguila amb les ales replegades, una altra cara i dues figures nues que es tapen els sexes, probablement Adam i Eva, amb una serp enroscada sota els peus de la dona; una altra possibilitat seria que es tractés de representacions masculina

i femenina del pecat de luxúria. En el brancal dret, en oposició al de l'altre costat, hi ha una cara amb el cap rapat fent burla amb la boca oberta ensenyant les dents (molt semblant a les cares de l'església de Sant Pere d'Olopte) i finalment una pinya (que alguns historiadors relacionen amb un xiprer). A la segona arquivolta, hi ha dues figures representant a Caïm i Abel. Un àngel amb una espasa, probablement Sant Miquel, i un altre personatge demoníac, amb rostre distorsionat, amb una bossa que penja del coll, i que subjecta amb la mà dreta, representant un avar. Tot això correspondria a una evocació del diable, i a les representacions dels càstigs dels pecadors.

Sant Serni de Meranges, figures arquivoltes

L'estil de les figures és una mica ingenu i tosc, i no guarda relació amb el d'altres escultures de la Cerdanya, a excepció de la cara i la pinya ja esmentades per la seva semblança a les de Sant Pere d'Olopte. Com ja s'ha dit, es podria relacionar amb el repertori iconogràfic de Ripoll, concretament amb les figures de la

mitja canya de brancals interiors de la portada. Cal ressenyar que s'han conservat, probablement gràcies a la gruixuda capa d'emblanquinat que les cobria fins a època recent.

L'absis semicircular, lleugerament desviat, posseeix una finestra de doble esqueixada decorada, en l'aresta exterior aixamfranada en cavet, amb una figureta i sis mitges boles, semblants a les que trobem a l'interior de Santa Maria de la Seu d'Urgell.

Al mur sud, a tocar de l'absis, es troba una finestra de doble esqueixada decorada en la part exterior amb mitges boles i tres cares, a més d'extremitats.

SANT PERE D'OLOPTE

L'església de Sant Pere d'Olopte està situada en una elevació del terreny a la part alta del poble d'Olopte, a ponent.

A la part superior de l'absis, s'observa una cornisa, decorada amb un fris de dents de serra i permòdols treballats a bisell, seguint la tònica de les esglésies de Sant Martí d'Ix, Sant Julià d'Estavar, Santa Eugènia de Sallagosa, Sant Fructuós de Llo a l'Alta Cerdanya, i de Santa Cecília de Bolvir i Santa Maria d'All, a la Baixa Cerdanya. Tot el conjunt està rematat per una altra cornisa sota teulada, en cavet.

Els permòdols representen set caps antropomorfs (un és doble) i quatre zoomorfs, sent lllisos els restants. Els ulls són sortits i alguns dels caps tenen uns bigotis filiformes que parteixen de les commissures dels llavis, sent els restants imberbes i sense pèl. Si ens referim als zoomorfs, representen un cérvol, un senglar, un bou i un llop respectivament. Si observem les cares humanes a manera de màscares, veiem que el front està substituït per una su-

perfície plana rectangular sobre la qual descansa el fris. Val la pena destacar que també es troben permòdols molt semblants a esglésies de la zona, com la de Sant Fructuós de Llo (Alta Cerdanya).

La part més destacable de l'edifici és la portada esculpida oberta al sud, que està protegida per un porxo que es projecta a partir de la capella lateral sud, i que per tant es va haver de construir a la mateixa època que la capella tot i que amb anterioritat, moltes esglésies de la zona estaven dotades de porxos que servien d'aixopluc als feligresos per protegir-se de les inclemències del temps a la sortida dels oficis religiosos, com ho indiquen les obertures en les quals encaixarien les bigues que els suportaven. Aquesta portada no segueix la tònica habitual d'altres portades esculpides de la zona de la Cerdanya amb arcs de mig punt, sinó que presenta la singularitat que els arcs són lleugerament apuntats com els d'algunes esglésies del Rosselló, per la qual cosa es pot deduir que correspon a una cronologia més tardana situada al segle XIII.

Sant Pere d'Olopte, absis, fris amb dents de serra i permòdols

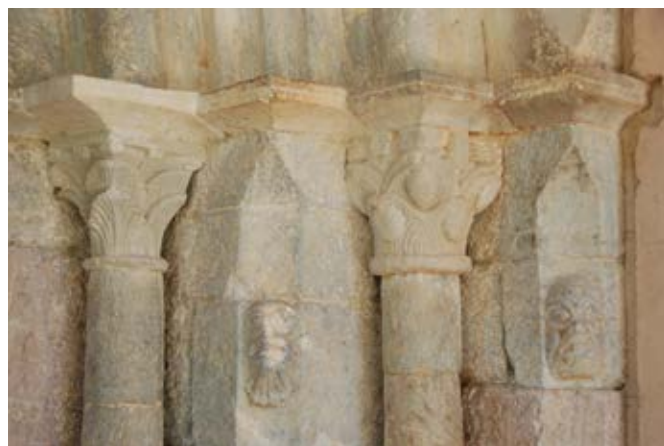
La conformen cinc arquivoltes de doble esqueixada, tres de planta rectangular, que s'alternen amb dos de cos cilíndric sobre columnes o fusts, de pedra de la zona, que descansen sobre bases, compostes per una escòcia, entre dos bous, sobre base quadrada decorada amb un floret (només es conserven els de les bases interiors), i coronades per capitells.

Sant Pere d'Olopte, portada

Els capitells de l'esquerra de la portada es degueren realitzar amb un tipus de pedra diferent dels de la dreta, i per aquest motiu, presenten un deficient estat de conservació que fa complicada la seva interpretació, tot i que a l'exterior esquerra, es poden apreciar unes figures d'animals rampants enfrontades, amb els caps cap enrere (podrien ser lleons), amb les potes davanteres juntes sobre el que podria ser una figura humana, mentre que en el més deteriorat s'intueix un animal fantàstic i unes palmes, de les que penja una pinya en els angles. Durliat troba semblances amb alguns de Cornellà de Conflent, pel desplegament de les ales, i les fulles que sostenen pinyes, de manera intercalada, en una aproximació al repertori d'Elna i Cornellà. En canvi, la parella de capitells de la part oriental, més ben conservats, i propers al repertori de Ripoll i Elna, estan coronats per un àbac, i presenten una decoració a base de dues fileres de grans pinyes, l'exterior, i motius vegetals a manera de fulles d'acant treballades amb trepà, l'interior, reposant tots dos sobre un bordó llis que els uneix als respectius fusts. Els brancals disposats en vessa-

ment s'alternen amb les columnes i presenten a la mitja canya, de manera una mica incoherent, quatre caps o màscares esculpides, de les quals tres amb barba i una imberbe, amb ulls ametllats i sortits, i boques ferotges. Aquí apareix la mà d'un escultor primerenc, que podria ser el mateix de Saga, però dotat d'un instint capaç de plasmar el món animal i fantàstic.

Sant Pere d'Olopte, capitells

La decoració més espectacular i millor conservada, la trobem en l'arquivolta exterior, en concret a la mitja canya de les dovelles. Començant des de la dreta de l'espectador, veiem una figura femenina nua, amb els cabells cap enrere, que s'ha identificat amb Eva, i al costat oposat hi ha una figura masculina, igualment nua, amb barba, amb els cabells cap enrere, que representaria a Adam.

Sant Pere d'Olopte, Eva

Totes dues es poden relacionar, pel seu estil, amb les figures que decoren la portada de la propera església de Santa Eugènia de Saga, pel que és de suposar, com s'ha apuntat, que siguin obra del mateix mestre. La resta de dovelles estan decorades amb dues pinyes i set caps amb barba (alguns mostrant dents grans i punxegudes) que segons alguns historiadors representarien éssers malèfics en un llunyà record de les creences dels pobles celtas.

Sant Pere d'Olopte, figures arquivolta exterior

Sobre la portada es conserven tres mènsules que servien de suport al porxo romànic, que va ser substituït per l'actual més modern. Dues d'elles estan decorades, una amb una bola i l'altra amb un atlant. El model iconogràfic del conjunt de relleus descriu les conseqüències del pecat original mitjançant l'atlant i els éssers malèfics. L'estil d'execució ens remet als seus homòlegs del repertori d'Elna i de Cornellà de Conflent, però també cal recordar la seva similitud amb els animals fantàstics de la mitja canya dels brancals exterior i interior de la portada Ripoll i que ens remetien a temes relacionats amb la salvació de les ànimes.

Sant Pere d'Olopte, mènsula portada

SANTA EUGÈNIA DE SAGA

L'església de Santa Eugènia de Saga es troba en una suau elevació del terreny en el llogarret de Saga format per un grup de cases a l'entorn d'un mas.

L'element més destacat i sorprenent de l'edifici és la seva portada. Situada a la façana sud, a ponent, està tallada en marbre d'Isòvol, desproveïda de llinda i timpà, com és habitual en les portades esculpides de les esglésies romàniques de la Cerdanya de la segona meitat del segle XII. Presenta cinc arquivoltes esqueixades de mig punt, de les quals la més exterior, apareix enriquida amb esquemàtiques representacions figuratives. Dos descansen sobre columnes, i les altres tres sobre brancals rectangulars, seguint aquest mateix model que trobem a les portades de Sant Pere d'Olopte, Sant Serni de Meranges, Santa Cecília de Bolvir, (Baixa Cerdanya), i Sant Martí d'Ix o Sant Fructuós de Llo (Alta Cerdanya).

Sant Pere d'Olopte, figures arquivolta exterior

Segons Durliat, hauria treballat a la portada, el mateix picapedrer que, prèviament ho hauria fet a Ix i Llo. Altres autors defensen l'autoria d'un deixeble del taller de Ripoll. La decoració escultòrica es concentra en el cavet o mitja canya, de les dovelles de l'arquivolta exterior, la clau, i en els quatre capitells que descansen sobre les columnes. El conjunt, no sobresurt del mur però sí que ho ressegueix per culminar al centre, emmarcant el relleu que decora la clau. Per sobre de la portada, un altre guardapols,

horitzontal, sostingut per una petita mènsula a cada extrem.

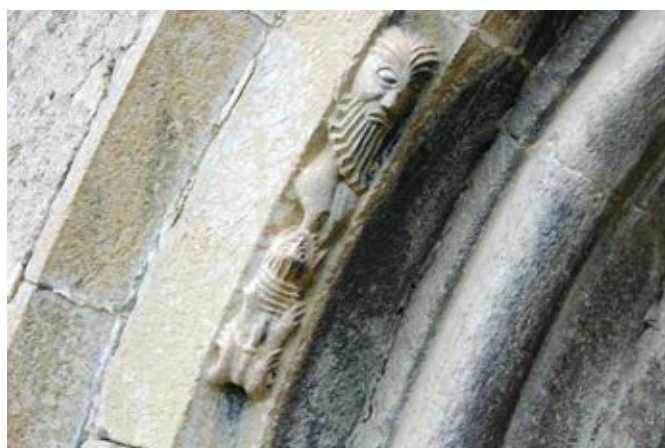
L'arquivolta exterior mostra, en les seves arrencades, la representació de les figures d'Adam (sense pèl i de menor grandària), i Eva (amb llarga cabellera), tots dos nus, amb la qual cosa els situa en el moment posterior a la caiguda. A partir d'ells s'alternen caps i figures humanes amb animals o éssers monstruosos, alguns sense extremitats, possiblement inspirats en la portada de Ripoll. Especial atenció mereixen els capitells on la decoració consisteix en temes animals i vegetals. Dos d'ells, (l'exterior esquerre i l'interior dret) coincideixen a representar tres aus que semblen àguiles, destacant el minuciós treball en el dibuix de les plomes, i els caps antropomorfs, o d'au (grius o harpies mascle). L'exterior de la dreta, destaca pel seu disseny amb dues fileres de petites fulles per sobre de l'astràgal retorçat, que es redrecen transformant-se en palmetes que acaben en volutes. Enmig d'aquestes s'aprecien dos caps, un demoníac i l'altre amb aspecte de bou. Els dos capitells exteriors estan coronats per àbacs decorats amb cintes en ziga-zaga, mentre que els interiors, presenten àbacs llisos. Cal destacar que el capitell interior esquerre, va ser destruït per un llamp el 1865, i amb prou feines s'intueix la seva decoració que seria a base de motius vegetals, similar a l'exterior dret. Aquests capitells tenen un paral·lelisme amb els de Sant Esteve de Llanars al Ripollès (consagrada el 1161), tant en la factura com a la ubicació, i temes iconogràfics.

Santa Eugènia de Saga, Adam i capitells

Santa Eugènia de Saga, Eva i capitells

Santa Eugènia de Saga, figures arquivolta

Com a colofó, cal esmentar el relleu de la clau amb la imatge de Crist entronitzat (*Maiestas Domini*), en actitud de beneir amb la mà dreta, mentre que amb l'esquerra sosté el Llibre. Malauradament, la mutilació soferta a la cara, no ens permet conèixer els seus trets. No obstant això la seva presència en un lloc tan destacat, convida a meditar sobre els valors espirituals de tots aquests símbols, destacant el seu paper de "Pare" que condueix, per la bona senda, a la salvació: "Jo sóc la porta: qui entri per mi, se salvarà" (Ap. Joan, X, 9). Aquesta escenificació, com a rei de l'univers que domina la natura, justificaria la presència dels éssers enigmàtics en portades i finestres de les humils esglésies rurals de la Cerdanya, com a certificació del seu nou estatus, després d'entrar a formar part de la diòcesi d'Urgell. Val la pena destacar, com ja s'ha esmentat, que aquests programes iconogràfics estarien probablement en l'òrbita del mestre de la portada de Ripoll.

Santa Eugènia de Saga, figures arquivolta i Crist en majestat

L'anàlisi de la tècnica emprada per l'escultor de Saga, indica que es tracta d'un bon tallador, que va treballar la pedra a bisell. Destaca per la duresa que confereix als trets d'expressió dels rostres, amb parpelles que ressalten uns ulls allargats, que solen acabar en punta. Crida l'atenció la forma de marcar les galtes, els cabells, ordenats i sempre cap enrere, i les llargues barbes, retallades simètricament. Tots aquests aspectes confereixen un aire fantàstic, i potser caricaturesc, a les representacions, que també trobem en les figures de les esglésies de la zona, ja esmentades anteriorment, donant peu a la hipòtesi d'un mateix autor per a totes, o una quadrilla que s'hauria format al taller que va realitzar la portalada de Ripoll.

CONCLUSIONS

Després d'analitzar les diferents decoracions esculpides en algunes esglésies de la Baix Cerdanya, es pot concloure que, en general, presenten trets similars en la seva execució i temes iconogràfics.

El fet de produir-se en una etapa en què el comtat de Cerdanya ja depenia del de Barcelona, va influir en la dotació de fons per a la construcció d'esglésies. Aquest fet, probablement va condicionar la utilització de materials no tan nobles com els marbres que es troben presents en edificis d'altres zones, del mateix període, i que són més adients al lluïment del tallador. Per tant, el fet d'haver d'emprar la

pedra granítica pirinenca, molt més dura, va dificultar la tasca als artesans que van treballar a la Cerdanya i això justificaria la poca qualitat artística, en general, de les peces que van tallar.

No obstant això, cal destacar la presència, en algunes peces, del denominat marbre d'Isòvol. El fet de ser una pedra calcària de tonalitats rosenques o grises fa que amb el temps es malmeti amb més facilitat, la qual cosa ha provocat que les decoracions hagin patit un deteriorament important en alguns casos ja mencionats.

BIBLIOGRAFIA

- BOLÓS I MASCLANS, Jordi, *Catalunya Medieval. Una aproximació al territori i a la societat a l'edat mitjana*, Barcelona, 2000.
- CAMPS I SÒRIA, Jordi, CASTIÑEIRAS I GONZÁLEZ, Manuel, DURAN-PORTA, Joan, *El Romànic a les col·leccions del MNAC*, Barcelona, 2008.
- CATALUNYA ROMÀNICA, *La Cerdanya-El Conflent*, vol. VII, Barcelona, 1995.
- DELCOR I ALEXIS, Maties, «Les églises pre romanes et romanes de Cerdagne confrontées à leurs actes de consécration», *Les cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, (n. XI, 1980), pp. 123-165.
- DURLIAT, Marcel, *La sculpture Romane en Cerdagne*, Perpignan, 1957.
- DURLIAT, Marcel, *L'art en Cerdagne*, Perpignan, 1975.
- ENCICLOPÈDIA DEL ROMÀNIC A CATALUNYA, *Girona*, vol. II, Fundació Santa Maria la Real, Aguilar de Campoo, En preparació.
- GAY DE MONTELLÀ, Rafael, *Llibre de la Cerdanya*, Barcelona, 1951.
- GAY DE MONTELLÀ, Rafael, *Guía de la Cerdaña Española y Francesa*, Puigcerdà, 1949.
- SALSAS, Albert, *La Cerdagne espagnole*, Perpignan, 1899.
- VENTOSA I SERRA, Enric, *Les esglésies romàniques de la Cerdanya*, Sant Vicenç de Castellet, 2004.
- VENTOSA I SERRA, Enric, «Velles esglésies de Cerdanya», *Urgellia*, vol. XII (1994-1995), pp. 524-564; vol. XIII (1996-1997), pp. 439-552; vol. XIV (1998-2001), pp. 495-622.
- VILA, Pau, *La Cerdanya*, Barcelona, 1926 - 1984.

Estudis de fogatges cerdans del segle XIV al XVI

Núria Casamitjana

De la Cerdanya, com de la resta del Principat, coneixem dades de poblament a l'edat mitjana gràcies als fogatges. Si bé no donen una indicació precisa de la població com aportaran els censos del segle XIX no deixen de ser un valor relatiu de les poblacions, que s'estudia des de diversos àmbits com poden ser la demografia, la geografia, la genealogia o l'onomàstica.

Introducció

Els fogatges eren impositcions fiscals extraordinàries amb l'objectiu de subvencionar despeses reials. Es requerien a instàncies de les Corts Generals una vegada pactat l'import que s'havia de donar.

Per distribuir l'obligació del pagament, calia conèixer el nombre de focs o caps de família (l'anomenat fogatjament), que havien de fer l'aportació, distribuïts per localitats, termes o demarcacions. El foc era qualsevol unitat, familiar o no, susceptible de pagar impostos.

Alguns habitants podien quedar exempts del pagament del fogatge, segons criteris establerts per les Corts que podien variar d'un fogatge a l'altre. Per tant a vegades comptaven els masos deshabitats o rònecs, o no comptaven els pobres ni els mendicants. El nombre de focs podria no ser del tot ajustat a la realitat perquè el mateix mecanisme de confecció podia comportar errors, alhora que en ser amb una finalitat fiscal hem de tenir en compte que segurament es va mirar d'obviar quantitats a pagar¹.

La quantitat de diners adjudicada a cada comunitat, segons el nombre de focs, era repartida posteriorment entre els seus membres a través d'un impost diferenciat segons la riquesa moble i immoble de cada contribuent: les talles, que podien seguir el costum

particular que històricament cada comunitat establia. Això implicava que la Diputació del General de Catalunya directament o a través d'intermediaris, recaptés de les comunitats les quantitats adjudicades segons el nombre de focs; i que aquestes comunitats o els seus representants, les recaptessin directament dels contribuents². Ara bé, les comunitats amb focs adscrits a diversos braços realitzaven dues talles, una per als braços eclesiàstic i militar i una altra per al braç reial. El motiu era que pagaven taxes per foc diferents, segons es desprèn de les diferències copsades en algunes de les talles realitzades per pagar els fogatges i de la inexistència d'una normativa precisa dictada des de les Corts per establir les talles. Veiem que no era per tant una divisió matemàtica entre tots.

Els criteris d'adscripció dels focs per braços foren decidits durant la Cort de Cervera de 1359 per una comissió formada per Ramon Sescomes, paborde de Tarragona, i per Pere Desplà, ciutadà de Barcelona. Fonamentalment, els focs es distribuïren segons el senyor que exercia la jurisdicció

civil: així, un lloc pertanyia al braç reial si la jurisdicció era del rei, dels seus fills o d'un ciutadà o home de vila, mentre era del braç eclesiàstic i militar si la jurisdicció era exercida per una

institució eclesiàstica o un noble. Quan es tractava de la població remença era el senyor del foc qui determinava la seva adscripció a un dels dos braços amb independència de qui exercia la jurisdicció. Podien existir excepcions, per exemple, si per costum un foc eclesiàstic havia contribuït amb el braç reial, podia continuar-ho fent³.

Tan interessants com els mateixos textos normatius de cada fogatge són els fogatja-

Guils de Cerdanya, 1959. Fotografia de Salvador Casamitjana

ments o llistes de focs de contribuents perquè ens donen informació de la població, i encara que no totalment precisa, sí que expressen la tendència del moment ³.

Els fogatges

A l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), es conserven manuscrits dels fogatjaments generals realitzats el 1359, el 1378, el 1497, el 1515 i el 1553.

El fogatge de Pere III el Cerimoniós, de 1359, va ser el primer fet a Catalunya, si bé l'any anterior a les Corts de Barcelona de 1358, s'havia aprovat la recaptació d'un fogatge, no hi participaren les ciutats i viles reials i per tant es considera el de 1359 recaptat a partir de 1360 el primer fogatge general a tot Catalunya ²⁻⁴.

Hi hagué almenys altres tres intents de fogatges generals, i d'altres d'incomplets, parcials i secundaris que cobriren en certa manera el segle que va des del 1378 al 1497 ⁵.

Fogatge de 1359

Conservat a l'ACA amb la signatura Reial Patrimoni núm. 2590

Les Corts Generals de Catalunya, del desembre de 1359 a Cervera, van aprovar la concessió d'un donatiu de 144.000 lliures al rei per finançar la guerra dels dos Peres. Aquest donatiu representava per primera vegada la recaptació d'un fogatge general.

Tots els fogatges recaptats durant la dècada de 1360 es feren a partir d'un únic recompte de focs o fogatjament, realitzat a principis de l'any 1360, excepte en alguns llocs reials que revisaren el nombre de focs l'any 1365, per a finançar el donatiu acordat en les Corts de Tortosa d'aquell any.

El fogatjament de 1360 i la revisió parcial de 1365 va ser estudiat per Josep Iglésies ⁶, que ho publicà el 1962, especificant les diferents comunitats amb el seu nombre de focs, l'adscripció al braç corresponent i, molt sovint, amb el nom del seu senyor. Però no presenta unificat

el total dels focs de cada localitat, que poden aparèixer en diferents parts del manuscrit si pertanyien a braços diferents.

El recompte de dades es va ordenar per vegueries.

Fogatge de 1378

Conservat a l'ACA amb la signatura Reial Patrimoni núm. 2591

El 1378, les Corts de Barcelona aprovaren realitzar una aportació per finançar la guerra contra el duc Lluís I d'Anjou de França. Per aquest fogatge es comptabilitzen només les cases habitades i en queden exclosos els jueus, els musulmans, els mendicants i aquells que tenen exempcions per privilegi o costum. El recompte es va fer per bisbats i diferenciant els focs per les jurisdiccions a les quals pertanyien: reial, eclesiàstica i militar. Sembla que en el document s'anaren anotant els canvis de senyoria fins més enllà del 1408.

Ha estat transcrit per Esther Redondo ⁴ que inicia la publicació amb un estudi introductori on resumeix els fogatjaments catalans medievals i descriu especialment aquest. Indica el nom actual del lloc, com també els de l'època que apareixen en els manuscrits del fogatge, les divisions territorials, antigues i modernes, en què ha estat inclòs, i la senyoria a la qual pertanyia. Així per exemple veiem que al poble de Guils consten 29 focs eclesiàstics que depenien de l'abat del Monestir de Santes Creus. I que sobre Bolvir identifica la parròquia amb 16 focs eclesiàstics que depenien de l'abat del Monestir de Cuixà. Al mas de *Sallenç*, de Bolvir hi consten 3 focs reials, i a Talltorta 5 focs reials més.

Fogatge de 1497

Conservat a l'ACA amb la signatura Reial Patrimoni núm 2969

El fogatge de 1497 va ser ordenat per les Corts celebrades a Tortosa el 1496 amb l'objectiu de sufragar la petició feta pel rei Ferran II amb motiu de la guerra contra França. El recompte va ser fet per vegueries i s'hi va incloure la po-

blació musulmana que residia al Principat i que es trobava en poblacions de la zona de l'Ebre.

El fogatjament està format per diferents quaderns manuscrits en folis numerats, bona part força malmesos, i conté la relació nominal dels caps de casa.

A títol d'exemple comentar que al poble de Guils recull 19 focs, encara que no són llegibles tots (llista 1) perquè la pàgina està deteriorada, i del lloc de Bolvir 14 focs (llista 2). En ambdós casos aquestes llistes són només del nucli de la població no del que actualment conforma el municipi.

El fogatge de 1497 ha estat transcrit i estudiat per Josep Iglésies ⁷.

Llista 1. Focs d'Eguils el 1497

lo vicari
Esteva Albre (batlle)
Guillem Calvet
Joan Rossa
Joan Bernat Joan
Joan Forn
Bernat Balle
Pere Sala

Llista 2. Focs de Bolvir el 1497

mossen Antoni vicari
Guillem Oliba (batlle)
Antoni Sunyer
Joan Sunyer
Na (...) vídua
Antoni Rocha
Bartomeu Bosom de *Sellens*
Joan Moner
Joan Pasquet
Martí Mir
Bartomeu Manegat
Antoni Sunyer menor
Andreu Feliu
Bernat Orts alias Managat

Fogatge de 1515

Conservat a l'ACA amb la signatura Reial Pa-

trimoni núm. 2968.

El 1515 es van celebrar a Lleida les últimes Corts Generals del regnat de Ferran II, encara que per raó de la salut, van ser presidides per Germana de Foix, la seva segona muller. Es va establir un fogatge amb la finalitat de pagar 400 homes per assegurar les fronteres dels territoris que la corona posseïa a Itàlia.

En aquesta ocasió el fogatjament, fet per veguerries, recull també la llista dels caps de casa població per població.

El document original consta de 472 pàgines, comença per un índex de llocs i a continuació pels focs de la ciutat de Barcelona. Els focs dels comtats de Rosselló i Cerdanya són a partir del foli 398 fins al final. Després dels noms dels caps de casa en acabar la informació de cada lloc a sota hi ha el nombre total de focs. En el cas de pobles amb població dispersa en masos, normalment especifica el nom del mas en el lloc del nom i cognom dels cap de casa.

Després de la mort de Josep Iglésies es va fer la publicació de les llistes per comarques amb el nombre de focs de cada poble, sense la relació nominal dels caps de casa ⁸. Hi falta la Vall d'Aran que no figura al fogatge.

Al manuscrit de l'ACA, de Guils consten 19 focs a la població (llista 3) més l'eclesiàstic del vicari i de Bolvir 14 (llista 4) més el vicari. Les llistes són dels caps de casa del poble no de tots els llocs que avui conformen aquests municipis.

Llista 3. Focs d'Eguils 1515

Bartomeu Joan (batlle)
Miquel Torrent
Joan de Bigorra
Raubert Rossa
En Forn
Guillem Pujol
Antoni Peris
Antoni Domenge
Nicolau Oliba
Bartomeu Manegat
Joan Forn
Pere Oliba

Martí Forn
Guillem Mir
En Peyró
Joan Albera
Pere Garau
Joan Ribot
Antoni Masdeu

Llista 4. Focs de Bolvir 1515

En Manegat (batlle)
Joan Pesquet
Antoni Mir
Antoni Millet, alias bonafe
Peyrot Pasquet
Andreu Feliu
Joan Roque
Joan Sunyer
Rafel Sunyer
Bartomeu Orts
Joan lo Gasto
En Bernat lo ferrer
Lluís mary lo moliner
Lo ramboino

Fogatge de 1553

Manuscrit conservat a l'ACA amb la signatura Reial Patrimoni núm. 2594, la part del Rosselló, Conflent i Cerdanya.

Les Corts Generals celebrades a Montsó el 1552-53 van imposar un fogatge, l'últim dels quals es té notícia, amb l'objectiu d'ajudar a finançar la guerra contra França i la defensa contra els atacs turcs a la costa mediterrània. Quan es parla de fogatges de l'època medieval s'hi inclou normalment el de 1515 encara que estrictament no ho seria, però aquest de 1553

evidentment ja no.

Les dades d'aquest recompte mostren com la població catalana s'havia anat recuperant des del fogatge de 1497. Apareixen noves poblacions, però també en desapareixen algunes o bé es troben despoblades. El fogatjament de 1553 mostra una tendència creixent de la concentració de població a les ciutats.

El fogatge de 1553, també ha estat transcrit per Josep Iglésies ⁹ que el considera més fiable que l'anterior de 1515. Encara que recull els noms dels caps de casa no hi incorpora les dades dels comtats del Rosselló i la Cerdanya, que estan en document a part, en la referència especificada anteriorment.

El manuscrit conservat Arxiu de la Corona d'Aragó està bastant deteriorat i, per exemple, és pràcticament impossible llegir els noms de Bolvir. De Guils distingim el foc del vicari i nou més (Manegat, Morer, Forn, Mayans, Carlet, Na Balle, Cases, Peris i Oliba).

Des del portal d'Arxius Espanyols PARES podem accedir a les còpies digitalitzades d'aquests fogatges conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó dins el fons del patrimoni reial de Catalunya. La transcripció dels fogatjaments de 1378 d'Esther Redondo i les de 1497, 1515 i 1553, de Josep Iglésies permeten una consulta molt més ràpida que llegir els originals de l'època.

Consideracions demogràfiques

Com comenta Josep M. Prats Forga, en el número anterior de KER, els primers fogatges catalans realitzats a l'Edat Mitjana, són una eina que permet observar la situació que presentava la població a l'edat medieval i moderna ¹⁰.

Les dificultats que presenten els fogatges a l'hora d'utilitzar-los com a font per determinar la població fa temps que són coneguts i han estat ben descrits per grans estudiosos del tema des de Josep Iglésies a autors pioners en demografia històrica com Jordi Nadal. Establir les xifres de la població catalana en els diferents moments és una tasca complexa però se n'han fet molt bones aproximacions i sobretot

se n'ha establert l'evolució.

Així de forma molt general entre el primer fogatge 1359 i el segon de 1378 s'observa una reducció del 20% del nombre de llars, i en el de 1497, comparat amb el primer una reducció del 40%. Evidentment aquesta disminució no va ser igual a totes les comarques i són els estudis locals els que han d'interpretar cada una de les situacions, i els motius que haurien pogut influir (migracions, reaparició de diversos episodis de pesta, guerra civil catalana en època del rei Joan II). El de 1515, ja va mostrar un augment del 7% de focs respecte del 1497, i el de l'any 1553 un augment del 20%.

Els historiadors i demògrafs calculen normalment 4 habitants per foc. Alguns autors el veuen massa baix, si es considera que en moltes cases podien viure fins a tres generacions (pares, fills i avis) a més d'algun parent proper (com oncles o ties solteres) i també els mossos, pastors, servents, etc. Per aquesta raó, ja que és possible que el nombre de persones per foc fos sensiblement superior especialment en àrees de muntanya, alguns estudiosos proposen parlar més de focs que d'habitants ¹¹. Ara bé, aquesta quantitat de 4 és la xifra que s'aplica generalment per fer els càlculs globals de població.

Així a la publicació *Els terratrèmols del segle XIV i XV a Catalunya* ¹¹ els autors realitzen l'estimació del percentatge de morts ocasionats pel terratrèmol del 2 de febrer de 1428 considerant els 4 habitants per foc. Fan el càlcul a partir del nombre de focs segons la trans-

cripció del fogatge de 1378 i de les notícies recollides a cada lloc. A Puigcerdà amb un nombre de morts descrit de 300, conclouen que va morir un 11% de la població.

I com comenten els autors de *Fogatges Catalans. Capcir-Cerdanya-Conflent-Rosselló-Valle-spír* a la introducció de l'obra ¹², es pot dir que els fogatges encara que no proporcionen indicació exacta de les poblacions, *són malgrat tot una escala de valors relatius dels municipis entre ells*.

Estudis genealògics

No tan sols es desenvolupen estudis demogràfics a partir dels fogatges: els de 1497, 1515 i 1553 que contenen la relació nominal dels caps de casa són una bona eina de treball per complementar estudis genealògics.

N'és un exemple la tasca desenvolupada per Joan Peytavi ¹³ que ha treballat i utilitzat els fogatges de 1497 i 1553, a més dels arxius parroquials de la Catalunya Nord, i documents inèdits o poc analitzats, com ara la llista dels «francesos» de 1542.

Els fogatges es van realitzar en èpoques que les parròquies no portaven els llibres sacramentals, és a dir els llibres de baptismes, de matrimonis, de defuncions i les llibretes de compliment pasqual.

No va ser fins al Concili de Trent (en concret durant la vint-i-quatre sessió de l'11 de novembre de 1563), que s'establí l'obligatorietat per als rectors de dur a terme uns registres precisos de baptismes i matrimonis, i posteriorment el de defuncions. Si bé en alguns bisbats i parròquies l'enregistrament dels baptismes i de les defuncions ja havia començat a ser una pràctica habitual.

La informació que subministren els llibres de baptismes és limitada i molt irregular d'una parròquia a una altra. Majoritàriament aporten la data del baptisme, així com el nom del vicari que l'administrava, o de la llevadora si havia estat administrat per urgència vital. A continuació es troba el nom del nadó especificat com a “fill de...”, amb el nom i primer cognom del pare i el nom de la mare i també el nom i el cog-

Bolvir

nom del padrí i padrina. En cas de naixements fora de matrimoni, apareixen expressions com “fill de ventura”, “fill de pares incògnits”... o la paraula “trobat” en nens abandonats. Però no és no un model uniforme que a més pot variar amb els anys en una mateixa parròquia.

El registre de defuncions, s'inicia normalment amb el nom i el cognom del difunt. Si era un nen de menys de 12 anys (aproximadament), s'anotava la paraula “albat”, que venia a dir d'un innocent. La causa de la mort no és una informació anotada regularment i si la posen, són paraules molt generals que fan difícil identificar exactament la malaltia motiu de la defunció; només expressions del tipus d'accidents comuns o dels efectes de la guerra, o situacions epidèmiques que s'expressen mitjançant frases o paraules com “morbo”, “sospita”, “contagi” o “mort de pesta” aporten informació.

La informació que apareix en els llibres matrimonials tampoc és homogènia, tot i que habitualment arriba a ser la següent: data, nom i cognoms del nuvi, estat matrimonial anterior (fadrí o vidu), professió, lloc de naixement i/o residència, nom i cognoms dels pares, si són vius o morts i la mateixa informació per al cas de la núvia, però sense l'ofici. Com més antics són els llibres normalment la informació aportada és menys.

Si amb aquesta informació a través d'arxius parroquials o de protocols notariais es coneix la població de procedència del llinatge que es

busca, és possible complementar-la amb dades del cap de família que apareixen als fogatges. Ho han utilitzat genealogistes, per tal de resseguir l'arbre genealògic dels seus avantpassats. Tant és així que estudiosos de la genealogia han fet el buidatge de fogatges per cognoms i població per facilitar la cerca als interessats i permetre relacionar amb rigor els caps de família amb un arbre genealògic en concret ¹⁴.

Des del Centre d'Estudis Demogràfics (CED) i concretament per part del grup d'investigació d'Estudis Històrics i Territorials de la Població de Catalunya van informatitzar igualment

les dades de les transcripcions dels fogatges de 1497 i 1553, fetes per Josep Iglésies, amb homogeneïtzació dels municipis, agafant com a referent l'estructura municipal de l'any 1991, i han elaborat resums municipals per cada fogatge. Com comenten, amb aquesta informatització dels noms dels caps de família per cada municipi es poden obrir un ampli ventall d'investigacions ¹⁵.

Cal tenir en compte que en la transcripció del Fogatge de 1553, duta a terme per Josep Iglésies no hi consten les dades de la Cerdanya.

ONOMÀSTICA

L'estudi dels noms i la localització geogràfica, que ens proporcionen els fogatjaments, són un bon instrument per evidenciar models de migració en el passat. Permeten observar si un cognom és present a tot el territori estudiat o en una zona molt àmplia (com poden ser entre altres els cognoms que corresponen a determinats oficis, ferrer, sabater, ...) o si només es troba en una zona molt reduïda, que ens voldrà dir que és molt específic d'una comarca.

Si apareix en dues zones del territori, allunyades, permet suposar que hi ha hagut algun tipus de migració o

mobilitat ¹⁶⁻¹⁷.

Els fogatges ja els havia començat a treballar en aquest sentit anteriorment Enric Moreu-Rey (fundador de la Societat Catalana d'Onomàstica) en l'obra *Antroponímia: història dels nostres prenomes, cognoms i renoms* ¹⁸.

Molts noms habituals d'aquelles èpoques (no tant els cognoms) poden aparèixer als fogatjaments abreviats amb ortografia incompleta, com era habitual en altres documents del període. Els noms d'oficis sabater, fuster, barber, també poden tenir lletres suprimides, o barrejar-se amb el cognom.

Els noms femenins no són gens nombrosos als fogatges i acostumen a venir sense cognom, expressats, en el cas de dones vídues, com «la muller de ... quondam» és a dir com a muller d'un home difunt. Sembla que el nombre d'homes caps de casa sense cognom recollits com "l'hereu de" o bé "el fill de" és menor que el de dones sense cognom. De totes maneres sembla que en aquest punt les xifres són massa febles per ser explotades estadísticament.

En un projecte de recerca del Centre d'Estudis Demogràfics (CED) que ha iniciat l'estudi dels cognoms més freqüents a cada comarca segons els fogatges corresponents, s'han elaborat mapes dels cinc més presents a cada una. A la Cerdanya els cinc cognoms més freqüents segons el fogatge de 1497 són Sala, Ferrer, Puig, Garau i Martí. Les conclusions provisionals són, en el sentit abans comentat, que hi ha cognoms estesos per tot el territori i d'altres que a finals del segle XV i principis del XVI només els trobem localitzats en una sola comarca ¹⁷.

BIBLIOGRAFIA

1. CABESTANY FORT, Joan Ferran. «La crisi demogràfica dels segles XIV i XV», a Història de Catalunya Salvat, Barcelona, Salvat eds, 1978, Vol. 1 p 166-171;
2. ORTI, Pere. «Una primera aproximació als fogatges catalans de la dècada de 1360» *Anuario de Estudios Medievales*, 1999 núm.29 p 747-773
3. PONS GURL, JM «Un fogatjament desconegut de l'any 1358» *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXX (1963-1964), p. 323-498.
4. REDONDO GARCÍA, Esther (2002). *El fogatjament general de Catalunya de 1378*. Barcelona: Consell Superior d'Investigacions. Científiques. Institució Milà i Fontanals.
5. FELIU, Gaspar. "La Demografia Baixmedieval Catalana." *Revista d'Historia Medieval*, 10, p. 13-43.
6. IGLÉSIES, Josep. "El fogaje de 1365-1370. Contribución al conocimiento de la población de Cataluña en la segunda mitad del siglo XIV". *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, XXXIV (1962), p. 249-356.
7. IGLÉSIES, Josep *El fogatge de 1497. Estudi i transcripció*. Vol. I i II. Barcelona 1991: Fundació Salvador Vives i Casajuana, Rafael Dalmau Editor.
8. IGLÉSIES, Josep. "El fogatge de 1515". *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*. Barcelona, 1998: Institut d'Estudis Catalans, núm. 9.
9. IGLÉSIES, Josep *El fogatge de 1553. Estudi i transcripció*. Vol. I i II. Barcelona 1981: Fundació Salvador Vives i Casajuana, Rafael Dalmau Editor
10. PRATS FORGA, Josep M. "Una anàlisi demogràfica de la Cerdanya al primer quart del segle XVIII. El cas de Prats i Sansor." *KER* (2017) núm.11. p.48-56
11. OLIVERA C, REDONDO E, LAMBERT J, RIERA MELIS A, *Els terratremols del segle XIV i XV a Catalunya*. Barcelona 2006: Institut Cartogràfic de Catalunya
12. BATLLE Monique, GUAL Raymond. "Fogatges Catalans. Capcir-Cerdanya-Conflent-Rosselló-Vallespir (Recensements du XIe au XXe siècles)" *Revue Terra Nostra*, 1973 núm .11.
13. PEYTAVI, DEYXONA Joan. "Antroponímia, poblament i immigració a la Catalunya del Nord moderna." *Llengua & Literatura*, 14. 2003, p 361-370
- 14 <http://www.soci.scgenealogia.org/buidatges/fogatges.htm>
- 15 <http://ced.uab.es/infraestructures/banc-de-dades-espanya-i-catalunya/fogatges-1497-1515-i-1553/>
16. VALLS, Miquel. "Demografia i onomàstica: Distribució geogràfica dels fogatges de 1497 i 1553". part del Projecte BSO2000-0477- *Población y migraciones en Cataluña. Estudio territorial, histórico y prospectivo. Programa Nacional de Promoción General del Conocimiento*. Plan Nacional I+D+I 2000-2003. Centre d'Estudis Demogràfics
17. JORDÀ, Joan Pau, VALLS, Miquel, PUJADAS-MORA, Joana Maria. "Apellidos y migraciones. Estudio a través de los fogatges catalanes de 1497 y 1553". *Revista de Demografía Histórica*, 2013. XXXI(1): 105-130.
18. MOREU-REY, Enric *Antroponímia. Història dels nostres prenomes, cognoms i renoms*. Barcelona: 1993 (1991). Universitat de Barcelona.

Aquest espai vol "il·luminar" tot allò que forma part del patrimoni de Cerdanya i que està...

On guardaven l'or líquid

Encara avui, en algunes de les esglésies de la nostra comarca, podem admirar el que podríem anomenar com les tres germanes, cadascuna amb la seva funció, forma i dimensió però, totes tres fetes de la mateixa pedra, normalment la local o propera, calcària o granit. Són les piques: la baptismal, la de l'aigua beneïda i la de l'oli. És d'aquesta darrera de la qual volem parlar en aquest espai, és potser la més desconeguda de les tres i quina en temps posteriors va desaparèixer de les nostres esglésies.

Com és ben sabut al Pirineu no hi ha, ni hi ha hagut mai oliveres. Aquest sofert arbre ho és amb la manca d'aigua i les altes temperatures però no resisteix el fred hivern de les nostres muntanyes per la qual cosa, la producció d'oli era inexistent però no desconeguda, cosa que i davant de la mancança, esdevenia un bé preuat: or líquid!

Així, l'oli va esdevenir al nostre Pirineu una ofrena de rellevància, la qual era dipositada en una pica per aquest menester: la pica de l'oli. El seu destí seria divers, però principalment per ser transformat en oli sant. Des d'antic els pobles de la Mediterrània utilitzaren l'oli amb un sentit màgic-medicinal que va esdevenir religiós per les seves conegudes virtuts guaridores. Anomenats **sants olis** en la litúrgia catòlica i ortodoxa, són emprats en els sagraments del baptisme, de la confirmació i en la unció dels malalts o extremunció; també en l'ordenació de sacerdots, consagració d'altars i esglésies. L'oli és beneït pel bisbe de cada diòcesi durant la Missa Crismal, que celebra el Dijous Sant el qual un cop consagrat és distribuït a totes les parròquies de la seva jurisdicció. Tanmateix, la creença popular, i sempre des de la ironia pròpia dels temps d'escassetat, en deia

que en el rebost del mossèn hom podia trobar una petita quantitat sense beneir, per si de cas i fes falta.

Les piques de l'oli, que es conserven a la nostra comarca solen presentar una forma rectangular i com a característica principal el treball de la pedra per crear una vora i uns encaixos per col·locar la tapadora de fusta. Així com les piques baptismals podien o no estar tapades les de l'oli fins i tot ho podien estar amb clau.

Comentarem seguidament dos exemples de dues piques de l'oli romàniques.

La pica de l'oli de Sant Iscle i Santa Victòria de Béixec (Montellà i Martinet)

Està localitzada a l'exterior de l'església, al mur de tramuntana, evidentment desplaçada del seu lloc original. És rectangular, està feta en la pedra calcària de la zona i hom pot observar tota la part superior de la vora treballada per poder encaixar la tapa de fusta.

Seria una pica de l'oli del segle XII, moment en el qual es va construir l'església romànica de Béixec.

Sant Serni i Sant Martí de Vilavedra (Bellver de Cerdanya)

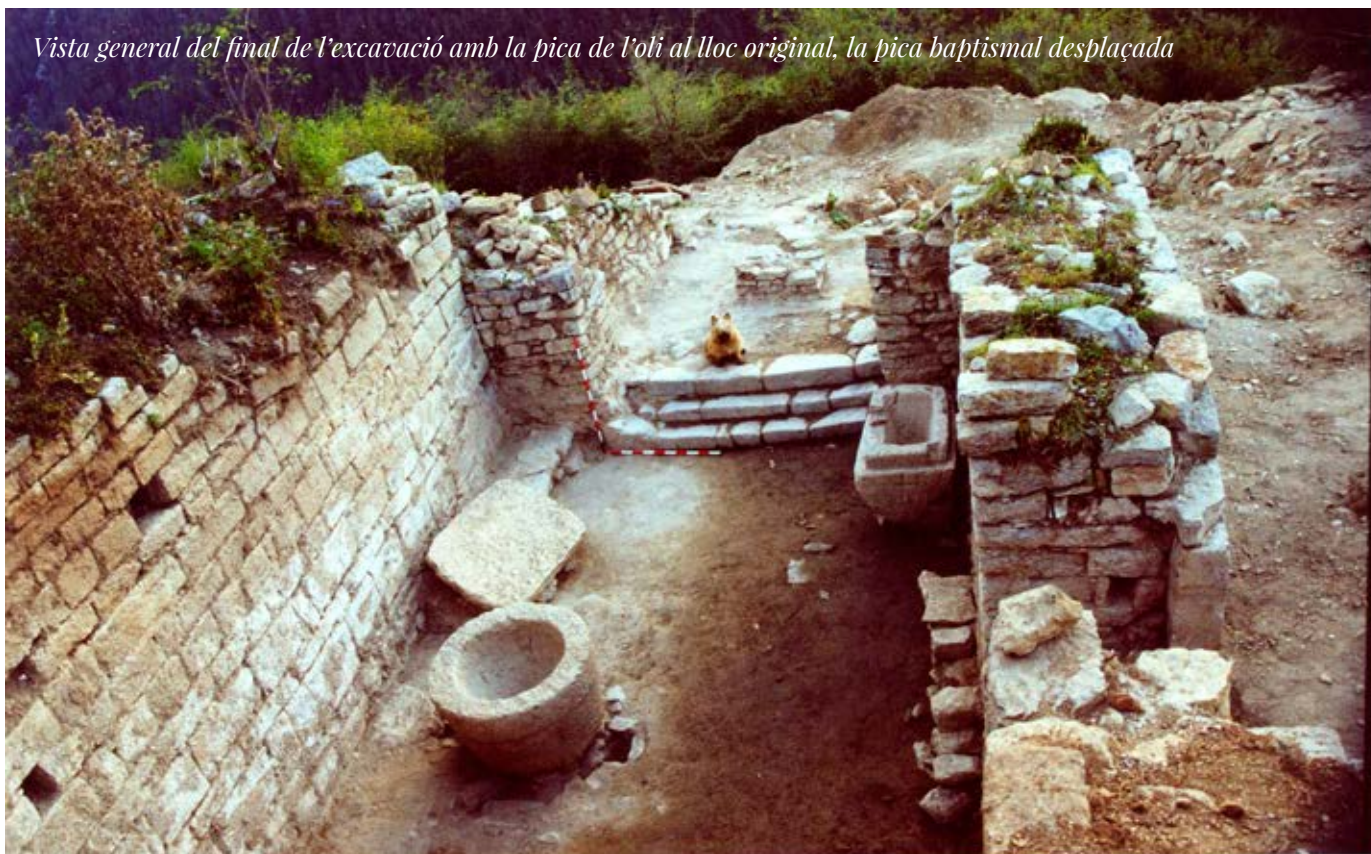
L'església de Sant Serni i Sant Martí de Vilavedra està situada a la vall de l'Inglà. L'edifici així com el nucli van patir, al llarg dels segles,

diverses esllavissades que els varen cobrir per complet. Les excavacions arqueològiques, realitzades a finals del segle XX, van posar al descobert l'edifici del segle XII i al seu interior, entre d'altres, dues peces magnífiques: la pica baptismal lleugerament desplaçada i la pica de l'oli en el seu emplaçament original. Al voltant d'aquesta varen aparèixer les restes cremades de la tapa de fusta.

Aquesta pica presenta les mateixes característiques que la de Béixec, quasi podríem dir que han estat fetes per les mateixes mans. És rectangular, feta d'un sol bloc de la pedra calcària de la zona i la vora treballada per encaixar la tapa; presenta una creu gravada a la cara més estreta de les dues visibles pels fidels.

No hem volgut fer aquí un inventari de totes les piques de l'oli, tan sols destacar la seva existència amb dos exemples ben antics. Però, si encara voleu sentir l'olor d'oli ranci que ha impregnat la pedra, visiteu la pica de l'oli de Santa Eulàlia d'Éller, una mica més moderna que les que aquí presentem, però que ens transportarà a una època on l'oli era un bé essencial i considerat com l'or líquid.

Vista general del final de l'excavació amb la pica de l'oli al lloc original, la pica baptismal desplaçada

Premis Sebastià Bosom i Josep Egozcue.

Dijous, 16 d'agost, a les 18 hores, a l'**Arxiu Comarcal de Cerdanya**, a **Puigcerdà**, es va reunir el **Jurat del VI Premi Sebastià Bosom – Vila de Puigcerdà**, format per:

- Albert Piñeira (Alcalde de Puigcerdà)
- Xavier Piguillem (Regidor de Cultura de Puigcerdà)
- Enric Quílez (GRC)
- Erola Simon (Arxiu Comarcal de Cerdanya)
- Sara Aliaga (GRC)
- Francesc Esteban (Secretari)

Després d'una llarga i acurada deliberació, el Jurat del Premi decideix atorgar els següents guardons:

• **Guanyador**, a **Jofre Abellonet Vidal**, pel treball **“Tot perseguint el picot negre”**, sobre una possible ampliació del Parc Natural del Cadí-Moixeró, dotat amb 500 euros, un lot de llibres de Cerdanya i trofeu commemoratiu.

D'esquerra a dreta: Enric Quílez, Albert Piñeira, Jofre Abellonet, Paquita Valiente i Xavier Piguillem (Foto: Gael Piguillem)

• **Accèssit**, a **Quim Real Galí**, pel treball **“Euro-pa i Cerdanya, una connexió insuficient?”**, dotat amb 250 euros, un lot de llibres de Cerdanya i trofeu commemoratiu.

D'esquerra a dreta: Enric Quílez, Albert Piñeira, Paquita Valiente, Quim Real i Xavier Piguillem (Foto: Gael Piguillem)

Dijous, 16 d'agost, a les 19 hores, a l'**Arxiu Comarcal de Cerdanya**, a **Puigcerdà**, es va reunir el **Jurat del III Premi Josep Egozcue – Vila de Puig-**

cerdà, format per:

- Albert Piñeira (Alcalde de Puigcerdà)
- Xavier Piguillem (Regidor de Cultura de Puigcerdà)
- Enric Quílez (GRC)
- Erola Simon (Arxiu Comarcal de Cerdanya)
- Sara Aliaga (GRC)
- Francesc Esteban (Secretari)

Després d'una llarga i acurada deliberació, el Jurat del Premi decideix concedir el premi d'aquest any a en **Manel Figuera i Abadal**.

A la deliberació s'ha tingut en compte la seva trajectòria com a bon coneixedor de la realitat cerdana, especialment al camp de la Lingüística, pels seus estudis, alguns publicats en format de llibre i de CD ROM, sobre el parlar tradicional de Cerdanya, considerant el cerdà com un dialecte del català septentrional, així com la seva col·laboració en multitud d'activitats culturals i esportives de la comarca i com a autor de novel·les i guies excursionistes de Cerdanya i del Pirineu en general.

Manel Figuera (Foto: Gael Piguillem)

El lliurament dels premis va tenir lloc el diumenge 9 de setembre, a les 21,30 hores, a l'**Hotel Muntanya de Prullans**, cosa que anà seguida del tradicional sopar de gala anual del Grup de Recerca de Cerdanya.

Públic assistent (Foto: Gael Piguillem)

TOTES LES ACTIVITATS SÓN GRATUÏTES, OBERTES A TOTHOM I SENSE ÀNIM DE LUCRE.

III JORNADES D'ESTUDIS COMARCALS DE CERDANYA

Museu Cerdà, Puigcerdà, 17 de novembre de 2018

Presentació de comunicacions

Per participar a les III Jornades d'Estudis Comarcals de Cerdanya, cal enviar un resum del treball de recerca abans del dia **1 de setembre del 2018** a l'adreça jornades@recercacerdanya.org.

Els resums han de tenir una extensió aproximada d'entre 500 i 1000 caràcters. Cal indicar les dades personals (nom i cognoms, adreça, telèfon, correu electrònic) i, si és el cas, el nom de l'entitat o institució de recerca a la qual l'autor està vinculat.

Per a la posterior publicació dels treballs a la revista *ERA*, s'hauran d'enviar els textos definitius abans del **15 de gener del 2019** atenent a les normes de presentació dels treballs que els autors rebran oportunament i on també s'especificarà la forma de lliurament.

El Grup de Recerca de Cerdanya es reserva el dret de declinar alguna proposta de comunicació si considera que no s'adequa als paràmetres anteriorment descrits.

Organitza:

Col·labora:

Per més informació:

[Grup de Recerca de Cerdanya
grup@recercacerdanya.org](mailto:grup@recercacerdanya.org)

Objectiu de les jornades

Les Jornades d'Estudis Comarcals de Cerdanya, de periodicitat biennal, pretenen fomentar la recerca científica creant un espai de trobada i intercanvi per a totes aquelles persones que fan investigació sobre la comarca. L'èxit d'assistència de les dues darreres edicions ens indica que la recerca sobre la Cerdanya és ben viva i que els investigadors aprofiten l'existència d'aquesta plataforma per a la difusió dels seus treballs.

El Grup de Recerca de Cerdanya, entitat organitzadora de les Jornades, fa una crida de nou a la participació a través de la presentació de comunicacions.

Data i espai

Dissabte 17 de novembre de 2018, tot el dia.
Museu Cerdà.
c/ Higini de Rivera, 4. Puigcerdà

Contingut de les jornades

Les III Jornades d'Estudis Comarcals de Cerdanya són obertes a treballs de qualsevol àmbit científic. Les propostes han de ser inèdites i han d'aportar substancial coneixement nou referent a la Cerdanya, entesa aquesta com un sol espai natural i històric. Les comunicacions presentades seran publicades al tercer número de *ERA*, revista cerdana de recerca.

Les Jornades es desenvoluparan en sessions de matí i de tarda. Les comunicacions es presentaran en blocs segons l'àmbit científic i estaran encapçalades per una conferència. Les intervencions tindran una durada d'entre 10 i 15 minuts i es reservarà un espai de temps per al debat al final de cada bloc.

A finals d'octubre es publicarà el programa definitiu de les Jornades amb l'especificació de totes les intervencions i horaris.

La participació a les jornades és gratuïta tant pels comunicants com pels assistents.

Diumenge, 18 de novembre
es farà un homenatge a l'Oriol Mercadal al Museu Cerdà.

Ker

Núm. 12
SETEMBRE 2018

REVISTA DEL GRUP DE RECERCA DE Cerdanya

Grup de Recerca
de Cerdanya